

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav slavistických a východoevropských studií

Diplomová práce

Lenka Kubelová

Budapešťský osmý obvod a jeho obraz v literatuře
The image of Eighth District of Budapest in Literature

Praha 2009

vedoucí práce: PhDr. Simona Kolmanová, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Budapešti 20. 4. 2009

Lenka Kubelová

Anotace

Lenka Kubelová : Budapešťský osmý obvod a jeho obraz v literatuře

Ústav slavistických a východoevropských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, 2009

Cílem práce bylo prozkoumat obraz budapešťského osmého obvodu v literatuře. Zabývá se vztahem ducha místa a jeho literárního zpracování. Vychází převážně z maďarské beletrie 19. a 20. století, obsahuje i historické a sociologické názory. Srovnává různá čtení míst, věnuje se metaforice ulice i různým městským topoi jako domy, nádraží nebo kina.

Klíčová slova: Budapešť – osmý obvod – maďarská literatura – literatura 20. století - urbanismus – genius loci – domy – ulice – městské texty

Lenka Kubelová : The Image of Eight District of Budapest in Literature

Department of Slavonic and Eastern European Studies, Faculty of Arts, Charles University in Prague, 2009

The aim of this thesis was to explore the image of Budapest's Eighth District as it is portrayed in literature. It examines the relationship between genius loci and its use and depiction in literature. The thesis studies mainly Hungarian fiction of the 19th and 20th century, but historical and sociological views are also considered. It compares various ways of reading places, deals with street metaphors and all different urban topoi such as buildings, train stations and cinemas.

Key words: Budapest – Eighth District – Hungarian literature – 20th century literature - urbanism – genius loci – buildings – streets – urban texts

Obsah

1 Úvod	6
1.1 O Józsefvárosi a základní fakta	8
1.2 Historicko sociologický exkurs	9
1.3 Literárně-romantický exkurs	11
2 Materiály	13
2.1 Seznam literatury pojednávající o Józsefvárosi	13
2.2 Divadelní hry, filmy, hudba	16
3 Modely zobrazení	17
3.1 Názvy	17
3.2 Přístupy k zachycení genia loci	17
3.3 Průvodce pro cizince	18
3.4 Józsefváros jako součást Budapešti	23
4 Ulice Józsefvárose	27
4.1 Exkurs – Ulice Józsefvárose	27
4.2 Ulice jako metafora	27
4.3 Kerepesi út.....	29
4.4 Űllői út.....	31
4.5 Baross utca.....	34
4.6 Nagykörút - Okružní třída.....	34
4.7 Ulice jako zakleté místo.....	35
4.8 Na ulici místo v domě.....	37
5 Domy Józsefvárose.....	38
5.1 Exkurs - Památky a významné stavby Józsefvárose.....	38
5.2 Dům jako text	42
5.3 Dům jako sídlo rodu.....	43
5.4 Dům jako místo, kde žijí sousedé.....	47
5.5 Domovník	48
5.6 Dům jako místo plné každodenních věcí.....	49

6	Různá topoi.....	51
6.1	Exkurs - Kina Józsefvárose.....	51
6.2	Kina Józsefvárose.....	52
6.3	Cukrárny Józsefvárose.....	54
6.4	Trhy Józsefvárose.....	56
6.5	Krčmy Józsefvárose.....	56
6.6	Bída.....	57
6.7	Tramvaje.....	58
6.8	Špína Józsefvárose.....	59
6.9	Nemocnice.....	59
6.10	Nádraží Józsefvárose.....	60
7	Závěr.....	63
8	Seznam použité literatury.....	64
9	Přílohy.....	66

1 Úvod

V této práci se zaměřím na jeden budapeštský obvod a to na obvod osmý – Józsefváros. Tento obvod má v mytologii města výsadní a svébytné postavení.¹ Stal se i tématem mnoha uměleckých děl, zde se soustředím na jeho zobrazení v krásné literatuře.

Téma je to poměrně nezpracované, vycházet tudíž musím hlavně ze samotných beletristických textů. Pokusím se vypátrat, jakým způsobem je osmý obvod v literatuře zobrazován, jaký je jeho image, jestli došlo k nějaké proměně recepce v čase a zejména se pokusím odhalit, co tvoří onen přitahující genius loci této čtvrti. Teoretickým zázemím mi budiž studie o místě a jeho reprezentaci v literatuře i ve filmu a také studie o městě jako fenoménu v literatuře.

Materiálu – beletrie tematizující tento obvod – se mi podařilo shromáždit celkem dosti. Její soupis je uveden na začátku práce po úvodních faktech a vstupech přibližující charakter místa. Budapešť je Dunajem poměrně silně rozdělena na dvě charakterem odlišné části – Budín a Pešť. Budín představuje město v kopcích, zahradní město, plné vilových domků a křivolakých ulic a zeleně, Pešť je naopak zcela rovná, s paprscitou sítí ulic, širokými bulváry a úzkými uličkami, a výstavními i zaplivanými činžáky. Lidé se dělí na ty, kteří milují Budín a na ty, kteří milují Pešť. V literatuře bychom mohli nalézt „budínské texty“ a „pešťské texty“.

Dále je Budapešť dělena na obvody – celkem 23 obvodů. Každý obvod má své číslo psané zpravidla římskými číslicemi a název. Čtvrti mají svůj osobitý charakter a jejich hranice jsou poměrně ostře vnímány. V literatuře nezřídka tvoří jeden obvod prostředí jedné knihy. Osmý

1 Pokud bych ho měla přirovnat k nějaké čtvrti v Praze (přece jen toto město znám nejlépe a navíc práce je psaná česky), byl by to takový budapeštský Žižkov. Také čtvrť nepříliš vzdálená centru, s podobnou zástavbou z devatenáctého století, původně dělnická čtvrť, poměrně rozpadlá, relativně „multikulturní“ a „multisociální“, plná hospod a s pověstí nejen v noci nebezpečného místa. A přesto něčím odjakživa přitahující a fascinující. Praha je ovšem jinak rostlá než Budapešť, velkou roli hraje i terén. Pro Žižkov je určující umístění v kopci. Nahoře na kopci sousedí s výstavními luxusními Vinohrady, špína se zintenzivňuje směrem dolů. Čtvrť je navíc přetnutá dopravní tepnou s obchody srovnatelnou s okružní třídou, směrem nahoru je čtvrť spořádanější, směrem z kopce dolů začíná opravdový „kotel“. U rovné Pešti takováto danost terénem není, změna charakteru čtvrti v určitém směru je zde ovšem analogická. Ve vnitřním Józsefvárosi, uvnitř Velké okružní třídy, v přímém sousedství s centrem se nachází relativně čisté ulice, dokonce i výstavní paláce a sídla různých institucí jako knihoven, univerzit, rádia apod. Směrem od centra se ale zástavba snižuje, reprezentativnost klesá, přibývá krčem a sociálních problémů. Dělítkem je Velká okružní třída. Za ní se pak nachází vnější Józsefváros, obávané místo, kde v noci lépe sám nechodit.

obvod pro své specifické charisma patří mezi čtvrti zpracovávané častěji.

V práci se ukáže, že existují dokonce i jakési „józsefvárosské romány“, většinou rodové ságy pevně spjaté s tímto místem, dalo by se říct, že osudy lidí jsou místem dokonce určené. Vedle těchto románů vyšla i sbírka povídek věnovaná této čtvrti – texty, kde od začátku čtvrt' je hlavní postavou.² Dále najdeme mnoho knih, ve kterých se osmý obvod prostě jenom objevuje a není už hlavním tématem. Ovšem jenom zasazením příběhu do určité ulice má zjevně vyvolat řadu asociací, se kterými se dále pracuje, jak záhy uvidíme. Osmý obvod se často objevuje u mnoha významných maďarských spisovatelů, ať se jedná o secesní velkoměstské prózy Sándora Bródyho a Gyuly Krúdyho, verše Dezső Kosztolányiho nebo každodenní věcnost Ivána Mándyho.

Na začátek uvedu 1. základní suchá fakta o Józsefvárosi, vedle toho 2. příběh historického vývoje čtvrti s důrazem na sociologické hledisko a 3. jako třetí možný úvodní pohled předmluvu z jedné knihy, jejíž přístup se nedá označit jinak než romantizující. Všechny mají shodnou strukturu, jen přístup je jiný. Ve všech hraje totiž zcela zásadní roli topografie. Jen jednou je to topografie zcela vědecká až geografická, jednou topografie s přihlédnutím k lidem a jak se jim zde žilo, řekněme tedy topografie sociologická, a konečně do třetice najdeme topografii nostalgickou a romantickou. Záměrně jsou seřazeny v takovém pořadí, aby se začalo od nejkratšího a nejvíce popisného, přes poněkud lidštější přístup až k čisté literatuře.

Poté bude následovat seznam knih, ve kterých hraje Józsefváros nebo nějaká jeho část významnější roli. Pak konečně už k rozborům jednotlivých knih. Začnu s knihami, kde je osmý obvod jedním z hlavních témat nebo v roli jedné z hlavních postav. Pokusím se porovnat jednotlivé přístupy k zachycení kouzla čtvrti. Pak proberu knihy stylizované jako průvodce pro turisty nebo prostě psané pro lidi zvenku. Pak přijdou na řadu knihy, ve kterých je hlavním tématem celá Budapešť a Józsefváros v nich nějak vystupuje.

Další kapitola se bude věnovat ulicím. Kromě nutného přehledu ulic, které se objevují v jednotlivých knihách, uvidíme, že ulice v literatuře vystupuje často i jako metafora. Nejčastěji jako metafora lidského života. Ať svojí délkou, důležitými body na ní nebo prostě jen dojemem, který ta ulice vyvolává. Každá ústřední ulice Józsefvárose reprezentuje nějaký model běhu lidského života. Město se při každodenním procházení dá číst jako přehlídka

2 Tato kniha – *Povídky z osmého obvodu* - je možná trochu problematičtější – neboť nebyla napsána maďarsky, nýbrž italsky. K zařazení do maďarské literatury se ovšem netřeba bránit – výsostněji budapešťský text si nelze představit. K otázce jazyka a kontextu vzniku se ovšem přidávají ještě další sporná místa. Problematickým bodům této knihy bude tedy věnováno více prostoru dále.

lidského života: Jedna hlavní paprscitá ulice je metaforou běhu života od narození k smrti, s milníky jako veselí a nemoc. Další hlavní paprscitá ulice se čte víc pocitově – buď jako nekonečné lidské plahočení s koncem v nedohlednu nebo jako voňavá dlouhá cesta, na které se, kam jenom, ztrácí mládí. Okružní třídu můžeme číst jako tramvajovou projížďku sociálními třídami.

Následující kapitolou budou domy. Dům může představovat svou strukturou celý román, může být sídlem rodu a tím ústředním hybatelem rodové ságy, kterých v Józsefvárosi existuje dokonce více. Dům může být plný mnoha každodenních věcí a dá se věnovat pouze jim.

Nakonec se budu věnovat různým topoi, která se v městské literatuře objevují. Zde bude asi nejzajímavější přítomnost jednoho ze největších nádraží. Ve všech různorodých textech se objevuje na podobných místech a má podobnou funkci ve výstavbě příběhu.

1.1 Józsefváros a základní fakta

Budapešťský VIII. obvod. Rozloha 6,78 km². Délka hranic 10,4 km. Tvarem připomíná komolý kužel, jehož podstavu tvoří východní hranice Hungária út - Könyves Kálmán körút o délce přibližně 2800 metrů, vrchol západní hranice Múzeum körút o délce asi 280 metrů a výšku si můžeme promítnout jako Baross utca – Kőbányai út dlouhou cca 3500 metrů. Severní hranicí je lichá strana Rákóczi út, Baross tér, lichá strana Verseny utca, Dózsa György út až ke Kerepesi út, lichá strana Kerepesi út od Dózsa György út po Könyves Kálmán körút. Jižní hranici tvoří Úllői út od Kálvin tér po Könyves Kálmán körút.³

Starý Józsefváros se začal stavět ve dvacátých letech 18. století. Své jméno získal v roce 1777 po panovníkovi Josefu II., na místo původního Alsó-Külváros. Většina čtvrtí vyrostlých v této době nese jméno po členech panovnické rodiny. Vedle Józsefvárose najdeme Terézváros, Erzsébetváros, Ferencváros a Lipótváros.

Uvnitř obvodu nenajdeme nijak zvlášť ostře ohraničené části. Tradičně se ale část od Józsefkörútu směrem k řece nazývá Belső-Józsefváros a část směrem ven z města až k Mező-Imre út Külső-Józsefváros. V poslední době se částem přiléhajícím ke Kőbánye říká Középső-Józsefváros.

Jedná se o čtvrtý nejhustěji obydlený obvod, po VII., VI. A V. obvodu.

3 *Józsefvárosi lexikon*, Budapest, 1970

1.2 Historicko-sociologický exkurs⁴

Dnešní Józsefváros se začal zalidňovat po 1720. Původní přízemní zástavbu smetla v roce 1838 povodeň. Po povodni byla zahájena masivní výstavba, právě v této době začaly vznikat dnešní nejvýznamnější ulice a veřejné budovy. Po vybudování Velké okružní třídy - Józsefkörútu - ve větších ulicích vyrůstají činžovní domy, tentokrát se už jedná o domy vícepatrové. Počet obyvatel vzrůstal, i díky rozvoji dopravy (1866 koňka, 1899 tramvaj) a továren (hlavně zpracovávajících železo - Ganz, MÁVAG). V roce 1890 bydlelo v Józsefvárosi 91303 osob, což bylo 18,8 procent obyvatel Budapešti.

I když se obvod (stejně jako celé město) rozvíjel díky průmyslové revoluci, Józsefváros zůstal hlavně obvodem drobného podnikání. Kromě dělníků zde žila významná část pešťské židovské komunity, je ovšem nutné podotknout, že se jednalo o tu chudší část, a také cikánská „vyšší vrstva“ skládající se hlavně z cikánských rodin žijících se hudbou. Dále zde bydlel poměrně velký počet spisovatelů a umělců. Kavárny, zahradní restaurace a hospody se těšily velké oblibě a byly vyhledávány i obyvateli jiných městských částí.

Výstavba a zalidňování dosáhly vrcholu kolem roku 1910. Tehdy v Józsefvárosi žilo 164255 osob, pak se ale postupně továrny a s nimi i dělnictvo začaly přemísťovat jinam. Rozvoj se zpomalil, část domů postavených hned po velké povodni byla zdemolována. Obvod hospodářsky stagnoval, vnější části značně zchudly a připomínaly spíš vesnici, a z dařilo se snad jedině prostitutci. Většina drobných řemeslnických dílen zanikla nebo se odstěhovala. Po první světové válce se kvůli chudobě a minimálnímu hospodářskému rozvoji stavební činnost úplně zastavila.

Ve třicátých letech vzniklo pár architektonicky zajímavých budov a bloků domů, ale toto období trvalo příliš krátce na to, aby se výrazněji změnil charakter čtvrti. Za druhé světové války byla poškozeno 90% domů. Při renovaci se v první řadě vracely poškozené domy do obyvatelného stavu. Nových domů vzniklo až do roku 1950 minimum. A tak se Józsefváros stal jedním z nejlépe zakonzervovaných obvodů, ovšem zakonzervovaných i v zanedbanosti. K tomu přispělo i znárodnění činžovních domů, neboť tím byly zcela ponechány svému osudu - opravy a obnovy byly docela zanedbávány a tak se stav domů postupně jen horšil. I přes připojení závodů v Belső-Kőbánye, sjednocení továren Ganz a MÁVAG (1958) a založení velkých státních závodů (jako například Oděvní továrny Prvního máje), Józsefváros zůstal hlavně obvodem drobného průmyslu.

4 Podle <http://www.szochalo.hu/hireink/article/100346/>, vyhledáno 23.10.2008

Ještě v roce 1950 vypadal Józsefváros spíš jako samostatné maloměsto než součást Budapešti. V následujících desetiletích došlo ke snížení heterogenity obyvatel. Vyšší vrstvy se úplně odstěhovaly. V šedesátých letech se poprvé začalo uvažovat o cíleném rozvoji čtvrti, což zůstalo napřed jen na papírech jako velkolepé plány, aby v sedmdesátých letech bylo postaveno sídliště v tradiční části kolem Szigonyi utca mezi Baross utca a Práter utca.

Obvod navíc není jednotný: domy vyššího statutu v blízkosti Józsefkörútu se mísí s ohraničenými malými bloky v úzkých uličkách, dvou až třípatrové činžovní domy stojí vedle čtyřpatrových rohových secesních výstavních domů, najdeme tam ale i starodávné přízemní domky řemeslníků a obchodníků. Dílny a obchůdky neplní svojí funkci, na jejich místě najdeme maximálně sklady. Tak se zde mísí velkoměstské a maloměstské prvky, přičemž maloměstský charakter převažuje tím více, čím se vzdalujeme od okružní třídy.

Promíšenost různých typů domů určuje segregaci bytů, různé společenské, etnické, demografické skupiny jsou prostorově odděleny. U pavlačových činžovních domů je pro odlišení statusu důležité i umístění bytů do ulice/ do dvora. I přes rozmanitost obytných budov je pro obvod charakteristický rozpadlý stav domů a absence komfortu u značné části bytů. Kvůli spodní vodě jsou zdi provlhlé a zatuchlé, pavlače sice byly podepřeny, ale dochází k probořování střech, drolení zdí a utržívání pavlačí.

Často se obyvatelé snaží vytvořit si příjemné prostředí na vnitřních dvorcích: na mnoha založili zahrádky, které dodávají jedinečnou atmosféru jinak pustnoucí části města. Na dvorcích i na ulicích bují aktivní společenský život. Počet veřejných budov, institucí a škol je značný.

Své sídlo tu má i část úřadů majících na starost chod města. Jejich přítomnost však nemá příliš velký vliv na každodenní život obyvatel ani na rozvoj čtvrti. Tato část města je prostě zatuchlá a její rozvoj se vždy z nějakého důvodu zabrzdí. Od devadesátých let se ale opět objevují plány na její revitalizaci. Doprava zde je slušná, hlavně směrem do centra je dobré spojení. Na hlavních ulicích probíhají jedny z nejvýznamnějších dopravních tepen Budapešti. Ale i vnitřní část čtvrti jsou pokryty hustou sítí prostředků hromadné dopravy – tramvajemi, trolejbusy, autobusy. Nachází se zde se i množství stanic metra a dvě nádraží: Keleti pályaudvar a Józsefvárosi pályaudvar.

1.3 Literárně-romantický exkurs

Kromě faktů bych zde ještě ráda uvedla úvodní část knihy *Povídky z osmého obvodu*, kterou můžeme mít jako druhý pól. Zachycuje totiž také důležitá místa a důležitá fakta, přitom je ale i nějak interpretuje, zabývá se kouzlem místa, což činí až s nesnesitelnou dávkou romantiky. „Turista chystající se navštívit Budapešť, dříve sídelní město už přes půl století neexistující říše, stále však proslulé někdejším veselým životem šlechty a množstvím národů, které v něm žily, se v osmém obvodu octne jen nedopatřením.

Pokud vystoupí na Východním nádraží, mohl by se v roztržitosti vydat některou z užších, žulovými kostkami vydlážděných a večer potemnělých ulic, které z pohledu chodce směřujícího do středu města odbočují ze široké Rákóczi út doleva.

Nenajde tam ani historické památky, ani místní pozoruhodnosti, ani půvabné čtvrti. Oprýskané domy se zbytky původní výzdoby, o kterou se už půlstoletí nikdo nestará, ho lhostejně přivítají a lidé, které potká v průjezdech a na ulicích mu budou připadat stejně tak lhostejní, snad až na podivné záblesky v očích. Člověku tam není lehké u srdce, protože je to místo, z něhož je cítit utrpení, bolest, občas i ničemnost. Když náš turista projde spoustou ulic, přece jen narazí na velká náměstí plná stromů, protože osmý obvod se - na konci devatenáctého století - narodil jako prostorná a zdravá čtvrť, připravená poskytnout svým obyvatelům život na úrovni. Tehdejší urbanisté si ji představovali téměř jako ideální město a rozsáhlé plochy pečlivě rozdělili z hlediska funkčnosti. Na jednom okraji vybrali místo pro velký hřbitov, který se brzy zaplnil tisíci náhrobků včetně monumentálních hrobek pro „Otce vlasti“. Z dalších dvou stran měly čtvrť lemovat široké třídy a hlavní budapešťské tepny - zmíněná Rákóczi út a jedna z okružních tříd, které začínají a končí u Dunaje. Čtvrtou stranu ponechali otevřenou, aby zbylo místo pro případné továrny, sklady či jiné obchodní využití.

Rozlehlé náměstí Kálmána Tiszy se zelenými trávníky a kamennými lavičkami uprostřed čtvrti se mělo stát jejím duchovním centrem díky budově Městského divadla, postaveného ovšem až o několik desetiletí později, které dnes patří k nejpěknějším divadlům v Budapešti a pojme více než dva tisíce diváků. Nedaleko náměstí zajišťoval všestrannou zdravotní péči nemocniční komplex tvořený domem z červených cihel a pozdější budovou s moderním obložením ze zelených kachlíků. V cihlové budově s impozantní věží a s výtahem, v němž jezdily kabiny do kola a říkalo se mu páternoster, jelikož připomínal obrovský růženec, sídlila Národní péče. Věž nedávno strhli, protože byla na spadnutí.

Kousek od Tisza Kálmán tér architekti vytyčili další nezastavěnou plochu, budoucí Teleki tér ,

kteří se díky vhodné poloze mělo stát tržištěm. Místo to bylo jak pro obchodníky přivážející zboží zvenku, tak pro zákazníky, kteří bydleli poblíž středu Budapešti. A právě tohle druhé náměstí mělo v průběhu desetiletí vstřebat celou okolní část nového obvodu a poznamenat ho způsobem, jehož by se žádný ze slovných projektantů budoucí Budapešti nikdy nenadál. Tržiště totiž přilákalo spoustu židovských obchodníků: vetešníků, prodavačů potravin a hospodských, vždy ochotných opít venkovany, kteří do města přijeli prodat zboží. Židé pomalu pronikali do tkaniva domů a usazovali se ve sklepních bytech a tmavých přízemních místnostech. Obyvatelé vyšších pater – měšťáci, zchudlá šlechta, staromilci, patrioti a rentiéři – brzy utekli a nově příchozí si luxusní činžáky s rozlehlými byty, květinovými vlysy, štukami a sochami na fasádách přizpůsobili vlastním potřebám. Byty rozdělili přepážkami a žili v úlech, sestávajících z malých jednopokojových bytečků bez pohodlí a sanitárního zařízení, které už každý, kdo si sám sebe trochu vážil, považoval ve městě za samozřejmost. Židovští obchodníci se ze suterénů časem vyšplhali až do nejvyšších pater.

Na počátku dvacátého století křesťanské éry už v osmém obvodě bydleli desítky tisíc Židů a Cikánů, dvou zavrhaných menšin rakousko-uherské říše, a tržiště na Teleki tér se stánky a kiosky na každém čtverečním metru, se stalo důležitým obchodním centrem a současně panoptikem bídy a lidského utrpení. Bídy a utrpení, které začínají tak záhy a jejichž konec je v nedohlednu.“⁵

5 Pressburgerovi: *Povídky z osmého obvodu*, s.4

2 Materiály

2.1 Seznam literatury pojednávající o Józsefvárosi

- Iván Mándy: Csószház (1943)
Franciakulcs (1948)
Idegen szobák (1957)
Csutak és a szürke ló (1959)
Fabulai felesége (1959)
Csutak a mikrofon előtt (1961)
A pálya szélén (1963)
A locsolókocsi (1964)
Az ördög konyhája (1965)
Séta a ház körül (1966)
Régi idők mozija (1967)
Csutak és Gyáva Dezső (1968)
- Endre Fejes: A hazudós (povídka, 1958)
A hazudós (és más történetek az ezerszer áldott nyolcadik kerületből)
Roszdatemető (román, 1960)
Dallam a falon túl (román, 1963)
- Giorgio a Nikola Pressburgerovi: Storie dell'Ottavo Distretto (2001)
- Ferenc Molnár: A Pál utcai fiúk (román)
- Sandór Bródy: János és barátai (novela, 1903)
Szemere Miklós és indiai istenkéje
Egy koplaló művész emlék könyvébe -Béll a Giffben – A kápolnai felosztás
- Gyula Krúdy: Ál-Petőfi ()
Hét bagoly – Boldogult úrfikoromban (romány)

A madárijesztő szeretője (povídka)
Rezeda Kazmér szép élete – Nagy köpé – Az utolsó gavallér (romány,
nejvice je o J.városi v Rezeda Kazmér)
A tegnapok ködlovagjai (crty, povídky)
A vörös postakocsi
Pestbudai séták
Pesti kalap
Szemere Miklós és indiai istenkéje
Egy koplaló művész emlék könyvébe

Jenő Heltai: A kerepesi út (1894)
Az indián (1916-46)
A tökéletes feleség (1895-1912)
Éjjel a házak (1916-1946)

Mór Jókai : A gazdag szegények (román, 1889-1890)

Anna Jókai: 4447. (román, 1968)

Miklós Jósika: Egy kétemeletes ház Pesten (1847)

Gyula Juhász: A 13-as ágy (báseň, 1959)
Sebesült munkás a Rókusban (báseň, 1959)

Frigyes Karinthy: Budapesti emlék. Meséskönyv. Képskönyv. (1913)
A hajótörött életronsai közt. Kettőtől négegyedik a Keletetéren. (in:
Naplóm, életem, 1964)
Naplótöredékek 1918-1919

József Kiss: Thék Endre pesti astaloshoz (báseň, 1885)

Kosztolányi Deszö: 1909. szept. 10 (novela, 1954)
Mily messze van éntölem már az ég (báseň, 1924)

Ó, én szeretem a bús pesti népet (báseň, 1924)

Szavak (báseň, 1962)

Úllői úti fák (báeň, 1907)

Kálmán Mikszáth: Két választás Magyarországon (1896)

A beszélő köntös (1898)

Jókai Mór élete és kora (1907)

László Nemes: Dallam a falon túl (román, 1967)

Árpád Pásztor: Muzi, (román, 1930)

Miklós Radnóti: Ikrek hava (autobiografie, 1940)

Árpád Tóth: Egy nemély emlék, régi kincs (b.,1919)

Zoltán Zelk: Józsefvárosi hajnal (b., 1933)

Mihály Babits: Haza a telepre (b. 1911-1913)

Elek Benedek: Édes anyaföldem! XII. Fejezet (1920)

László Benjamin: A Vadaskerti úttól a Kálvin térig (b., 1962)

Andor Gábor: Iskolám, a Zerge (sebrané novely, 1954)

Öregszem mégis (sebrané novely, 1954)

Csizma (sebrané novely, 1954)

Pesti sirámok. Könyv a beteg városról (publicistika, 1958)

Oszkár Gellért: A lakás (b., 1951)

Levelezésem kortársaimmal (1955)

2.2 Divadelní hry, filmy, hudba

divadelní hra Keleti pályaudvar, scénář Gábor Oliver Búss, 2008

film Nyócker, režisér Áron Gauber, 2004

Koncz Zsuzsa : A Kárpathyék lánya, (Miért hagytuk, hogy így legyen album)

Dopeman : Józsefvárosi mese

Animal Canibals : Yozsefváros

3 Modely zobrazení

3.1 Názvy

Kromě oficiálního čísla obvodu – osmý obvod - a oficiálního názvu – Józsefváros - Josefov⁶ - podle habsburského panovníka – se obvodu říká i různými neoficiálními pojmenováními.

Asi nejznámější název, značně literární a přitom obecně známý, je „az ezerszer áldott nyolcadik kerület“ neboli „tisíckrát požehnaný osmý obvod“. Přívlastek pochází od spisovatele Endre Fejese. Vyjadřuje romantický přístup k dělnické čtvrti a chudobě. Tisíckrát požehnaný obvod je obecně srozumitelné sousloví, používá si při zmínce čtvrti poměrně často a dokonce Endre Fejes je označován jako „ten, kdo dal tisíckrát požehnanému obvodu jeho jméno“.

Další název, více slangový a zpopularizovaný stejnojmenným filmem je zkratka Nyócker. Pro ostatní obvody se analogická zkratka nepoužívá, nebo alespoň o ní nevím. Už to, že ale takové označení existuje a pro ostatní části se podobně zbarvené označení nepoužívá, vypovídá o určité jedinečnosti místa.

3.2 Přístupy k zachycení genia loci

O tom, že je osmý obvod něčím fascinující, nemůže být pochyb. Otázkou stále zůstává čím a jakým způsobem se to jednotliví autoři pokusili zachytit. Například míra přiznání Józsefvárose jako tématu je různá. Někde je totiž posazen přímo do role hlavní postavy. Pak se objeví často i v názvu, jako třeba u knihy *Povídky z osmého obvodu* nebo knihy *Lhář a další povídky z tisíckrát požehnaného osmého obvodu*.

Zastavme se na chvíli u *Povídek z osmého obvodu*. U nich je osmý obvod jako téma nejpriznanější, nejvýraznější, ale zároveň si udržují i největší odstup. Odstup je totiž tvořen filtrem nostalgie. Povídky napsali (trochu záhadně) dva autoři. Dva bratři, kteří se v Budapešti narodili a emigrovali do Itálie. Na svoji rodnou čtvrť vzpomínají už zdálky, někam do dávna, se silnou nostalgií. Navíc nepsali svým rodným jazykem, ale v italštině. Další důležitý prvek, který zesiluje jejich nostalgii, je fakt, že píšou o světě, o kterém jsou

⁶ Josefov najdeme ve všech velkých městech bývalé Rakouské-uherské monarchie: ve Vídni Josefstadt, v Praze Josefov a v Budapešti Józsefváros. Založeny byly v podobné době, mají i podobný rozvrh ulic.

přesvědčení, že už neexistuje. Tento svět pro ně zemřel emigrací, ale možná se změnil i sám o sobě. Jejich povídky jsou totiž hlavně o osmém obvodu jako židovském ghettu. V Budapešti existovala velká židovská komunita, která se značně zmenšila s druhou světovou válkou. Povídky z osmého obvodu zachycují ale ještě svět předválečný a válečný. Vlastně až do roku 56, kdy oba bratři emigrovali. Není to tak dlouho po válce, ale přesto je to dostačující k tomu, aby získali přesvědčení, že opouští mizející svět. Nostalgie a idealizace je v jejich případě takřka na maximálním bodě. A to i přesto, že se snaží zachytit špínu, těžké osudy, neštěstí. Ve výsledku přesto zachytí malebnost této špíny.

Jestli se k tomuto obvodu dostávají *Povídky z osmého obvodu* přes krátké příběhy, postavičky a nostalgii, pak *Hřbitov rzi* představuje ucelený příběh, rodinnou kroniku a naturalismus. Tam, kde k zachycení atmosféry sloužila u povídek mozaikovitost, fragmentárnost a kaleidoskopičnost, u rodinné kroniky pracuje lineární linie, se kterou sledujeme vzestup a pád rodiny až k vraždě. *Povídky* soucitně a laskavě pozorují drobné postavičky a „s láskou a pochopením“ vzpomínají na zmizelý svět. *Hřbitov rzi* sentiment nezná. Věcně popisuje soukolí, které mele ke zkáze. Není to svět z vybledlé fotografie, kterou si nosíme stále s sebou, ale přitom víme, že už to tak není, že ta minulost jsme byli my, ale teď jsme někde jinde, a nad fotografií zatlačíme slzu v oku. Je to svět, který je neúprosně ještě tady, ještě stále v něm žijeme, vše, co bylo, jsme i my teď.

Zajímavé ale je, že *Povídky z osmého obvodu* i *Hřbitov rzi* jsou si nakonec v přístupu ke čtvrti možná nejpodobnější. Jak jsme si výše ukázali, nostalgií nebo naturalismem se liší tak radikálně, že ukazují možná až dva odlišné póly, ale póly stejné věci. Vystupují v nich takřka stejná místa, takřka stejné typy lidí (pokud zapomeneme na zaměření na židovskou strunu v případě *Povídek* a na dělnickou strunu v případě *Hřbitova*), dokonce zachycují snad i úplně stejnou dobu. Popisy ulic a trhů a krčem a bytů jsou si nápadně podobné, fascinace osudy běžných lidí, malých lidí, antihrdinů, postaviček, sousedů, lidí z ulice je také identická.

3.3 Průvodce pro cizince

Další skupinou mohou být díla, která jsou stylizována jako průvodce pro cizince. Jsou to většinou kratší novely nebo povídky, které osobu zvenku provedou po všech důležitých místech Budapešti. Samozřejmě to nejsou průvodce v klasickém slova smyslu⁷, tato stylizace

7 V opravdových průvodcích pro turisty se samozřejmě osmý obvod moc nevyskytuje. Objeví se tam maximálně stavby u Malé okružní třídy – Národní muzeum, městská knihovna a paláce. Taková

se může využít i k tomu, aby se místním ukázalo město novými očima. Nebo aby se literárně shrnul stav místa. Pro nás je klíčové, že osmý obvod se pravidelně objevuje mezi největšími atrakcemi Budapešti. Vedle Hradu, Rybářské bašty, nábřeží, Gellértova vrchu a Markétina ostrova je Józsefváros další z věcí, které nesmíte vynechat.

Tak například *Budapesti kalauz – Budapešťský průvodce* od Antala Szerba je průvodce pro Mařany. „Mít érdekel egy Marslakót? Általában az emberek, hát fontosak az emberek a városban?“⁸ - „Co zajímá Mařana? Zpravidla lidé, ovšem jsou lidé? Általában az emberek, hát fontosak az emberek a városban?“⁹ - „O co se může zajímat Mařan? O lidi jako takové, vždyť lidé jsou ve městě důležití?“ Rozhodne, že lidé jsou nezajímaví a nejsou tím, co tvoří město: „Párizsban csak az emberek utalátosok és érdektelenek.“¹⁰ - „V Paříži jsou nezajímaví a protivní pouze lidé.“ Podle Antala Szerba město tvoří domy a ulice a veřejná prostranství: „Én a várossal akarom Önt megismertetni, azt hiszem, a házak lényegesek. De talán nem is a házak: az utcák egymásra hajló erotikája, melyben néha erő fejeződik ki, és olykor grácia, a forgalmak hőfoka talán, a közterek és a szobrok éghajlati viszonyai, az autóbusszámokkal kapcsolatos irodalmi asszociációk vagy valami ilyesmi.“¹¹ - „Chci Vás seznámit s městem, a tam jsou podle mne nejpodstatnější domy. A asi nejen domy: i erotika k sobě přitahující jednotlivé ulice, ve které je někdy vyjádřena síla, a občas i gracie, asi i intenzita provozu, klimatické vztahy náměstí a soch, literární asociace spojené s čísly autobusů a další takové věci.“

Představování Budapešti začne Řetězovým mostem, pokračuje nábřežím Dunaje, ulicemi v centru, vrchem Gellérta, Tabánem, nábřežím Dunaje na budínské straně, Dunajem, Hradem, Rybářskou baštou, další částí Hradu, Matyášovým chrámem, následuje Kapistránovo náměstí, Vármező, Pasarét, Óbuda, Batthyányiho náměstí, a pak už je Józsefváros. Tato čtvrť je uvedena po největších lákadlech Budapešti, reprezentativních místech, centrálních ulicích a půvabných čtvrtích. Něco na ní zkrátka musí být. Pak následují ještě kapitoly Za městskou tržnicí, Újlipótváros, Markétin ostrov a Újpest. Všechny části představuje hodně pocitově, záměrně naprosto neobjektivně, mísí své zážitky z mládí se zážitky několika generací, načrtne

pro mytologii města důležitá místa jako Blaha Lujza tér a „podchod na Blaze“ se v průvodcích zcela opomíjí. Nenaplnují totiž šablonu „hezkych a pamětihodných“ míst, která v takových příručkách běžně figurují. V beletrii stylizované jako průvodce má už ovšem celý osmý obvod své nezpochybnitelné místo.

8 Szerb: *Budapesti kalauz (Marslakók száma)*, (in: *A hajdani hangos Budapest*, s. 59)

9 Szerb: *Budapesti kalauz (Marslakók száma)*, (in: *A hajdani hangos Budapest*, s. 59)

10 Idem.

11 Idem.

obraz míst z pár obrazů, faktů a dojmů.¹²

Ještě je třeba uvést, že pseudoprůvodce pochází z roku 1935 a má 38 stránek. Dojmové zpracování může samozřejmě vystihnout víc než stovky popisných stran. Mnoho glos je poměrně překvapivě platných dodnes, město možná nestárne (nebo naopak nemládne), některé restaurace zanikly, ale charakter míst je zajímavě aktuální i dnes.

Józsefváros v jeho podání vypadá jako „az egész városrészt albérletbe kiadó“¹³ - „celá část města k pronájmu“. Trochu nekonzistentně s ustavením na začátku knihy (lidé nejsou zajímaví), popisuje osmý obvod tím, že přibližuje jeho obyvatele: „Az albérlók a jövendő Magyarország. Orvostanhallgatók a klinikákról, finom elméjű bölcsezők, a Városi Könyvtár tisztviselői.“¹⁴ - „Podnájemníci jsou budoucí Maďarsko. Medici z klinik, filosofové s jemnou myslí, úředníci z Městské knihovny.“ Večer se chodí patřičně bavit, ruch a spontánnost zábavy přirovnává k pařížskému Montparnassu.

Nejvíce prostoru věnuje magickému načrtnutí typických šmírujících bytů, jejich předmětů jako papírové květiny, vycpané slepice a zavařovací sklenice a tajemství řádu života, které s nenucenou samozřejmostí a možná i nevědomostí mají všichni doma: „Az albérlók idővel mind ismert emberek lesznek. De kicsodák a főberlők, senki nem tudja megállapítani. Hol volt az a sok férfi, aki után ez a rengeteg özvegy és árva maradt? A főberlő kijön az ön csöngetésére, a fején valami olyan háló van, mint a apám korában a bajuszkötő, és szidja a jelenlegi albérlőt, aki még mindig nem kelt fel. A főberlő minden testrésze idővel füllé alakult, magánélete nincs, teljesen felolvad albérlője megfigyelésében, aminthogy őseiről is mind lemondott, kiakasztotta őket az albérlő szobájába, a papírvirágok fölé és a kitömött kőszáli tyúk alá.“¹⁵ - „Z podnájemníků se časem stanou známí lidé. Ale kdo jsou nájemníci, těžko říct. Kde jsou tito muži, po kterých tu zůstalo tolik sirotků a vdov? Nájemník vyjde, když zazvoníte, na hlavě takovou síťku, jaká se nosívala za časů mého otce na knír, nadává na momentálního podnájemníka, který ještě nevstal. Nájemníkově tělo se časem přeměnilo na jedno velké ucho, osobní život nemá, celý ho rozpustil v sledování podnájemníka, ostatně se zřekl i svých předků, odsunul je do podnájemníkovy pokoje, nad papírové květy a pod

12 Řetězový most označuje za nehorázně dlouhý, jen si ho zkuste jednou přejít s dámou do Budy a zase zpět. A nedívejte se vlevo ani vpravo, jen vrchní policejní kapitanát před vámi. Tak totiž žijí peštské duše, na jednu straně oficiálně (Akademie věd vlevo od kapitanátu) a druhou stranu mezi komerčním tlakem a nafouknutými ciframi (Greshamův palác vpravo). Na vrch Gellérta doporučuje vyjít o jarním nedělním odpoledni a korzovat tam v páru. Rybářská bašta je podle něj (a asi nejen podle něj) kýč. Ale úžasný. (Doplňuje on.)

13 Szerb: *Budapesti kalauz (Marslakók számára)*, (in: *A hajdani hangos Budapest*, s. 69)

14 Idem.

15 Idem.

vyčpanou slepicí.“ Po tomto poměrně magickém popisu pak přímo tvrdí, že tu stejně musí být nějaké mystérium. Nájemník má někde mezi zavařovacími sklenicemi zastrčený recept na absolutní řád života, který může vykvést pouze v Józsefvárosích, v podobě blond'atých dívek, tady a na celém světě.

Trochu jinak stylizovaný je „průvodce“ *Pešť* od Ernóa Szépa. Sledujeme jednotlivá anekdotická zastavení poručíka dejme tomu Antala během jeho jednodenního výletu do Pešti. Přijede na Keleti pályaudvar, v mnoha textech typickou bránu do města tvořící typický úvod různých pešťských románů, a každá další kapitolka je jedno zastavení. V první vyjde na ulici před nádraží a nechá si vyčistit boty. Pak si dojde do parních lázní. Doufá, že tam potká známé. Poté jde na oběd. Následně do kavárny na rohu okružní třídy a Kerepesi út. Stále doufá, že potká nějaké známé. Pak si jde koupit cigarety do trafiky na Kerepesi út. Tam mu vysvětlí, že žádné cigarety nemají, neboť je dnes dostal šestý obvod. Osmý obvod je dostane až zítra ráno. Chodí tedy od trafiky k trafice až do Nagydiófa utca, kde konečně nějaké sežene. Prochází se a hodnotí ženy. Sveze se drožkou. Posvačí. Jde po Andrassy út. Poslechne si skladbu v obchodě s nahrávkami. Vráti se na nádraží, nemá chuť nikam chodit, povečeří tedy tam. Konec. Tento průvodce je výhradně pešťský, nejde ani o pamětihodnosti (i když - když už kolem nich jde, pokýve hlavou – ano jsou tu, vše v pořádku), spíš o naprostou banalitu a zbytečnost dne. Obešel, co si naplánoval a večer sám cítí naprostou prázdnotu. Absurdita cestování. Pro nás je zajímavé, co poručík uznal za hodné shlédnutí: trafiky, kavárny, lázně, procházky ulicemi. A na okraj - ještě je zajímavé, jak je rozdělení obvodů silně cítěno. Což ostatně funguje dodnes.

Géza Csáth nás naopak provede soustředěně jen po jednom místě, po Kálvin tér. Pozoruje vše jakoby z jednoho bodu, jen otáčí hlavu a zaostřuje na dění kolem a přitom kolem ubíhají denní i roční doby. Na Kálvin tér dorazíme jednoho chladného a mlžného zimního rána, kdy je celá Budapešť zahalena do hustých modrých mraků. Přijdeme buď po Muzeum körútu nebo po Úllői út. A nacházíme se na místě, které podle něj tluče jako srdce. Nebo jako jedno ze srdcí města: „A városnak tudniillik nem egy szívéük van, mint az embereknek, hanem több, mint a hüllőknek és nemély halaknak.“¹⁶ - „Města totiž nemívají jen jedno srdce jako lidé, ale více jako plazi a některé ryby.“

Postupně zaostří na kavárnu, kde se dá s trochou štěstí narazit na dobře vyspaného a dobře naloženého číšníka, který vám donese topinku a matolinovici. Pak na tramvaje, které uspěchaně, ale tiše přijíždějí a jejichž světla mají v mlze snad všechny barvy. Nato se mlha

16 Csáth: *A Kálvin téren*, (in: *A Hajdani hangos Budapest*, s.91)

začne pomalu rozplývat a vidíme více lidí – lékárníky v právě otevírající lékárně, skupinu dělníků vycházející z Úllői út a na rohu Kecskeméti út starou prodavačku pečených kaštanů. Ale kdo si ráno kupuje kaštany? Pozorovatel se otočí směrem k Baross utca, kde přes náměstí přecházejí ve skupinkách mladinké, chudé, ale krásné švadlenky, zatímco studenti ještě spí v jejich pronajatých pokojích. Porozhlédne se po obchodech, už začínají otvírat, a před kalvínským kostelem se objeví dva duchovní. Atmosféra z modré zešedla a zhnědla, už se rozjasnilo. Na kašně trůní dávná bohyně a malá soška Neptuna, které už dávno ztratily svoji ochrannou funkci a zůstávají tam pravděpodobně už jen pro parádu a ze zvyku. Jak se blíží k poledni, přejde kolem sto vojáků. Když odbíjí poledne, na náměstí už je pořádný provoz – chodci, spřežení, tramvaje, naložené povozy, mezi nimi policista na koni. Odpoledne další směs zvuků, dojmů a kolemjdoucích. Pozdní odpoledne jako vzpomínka na uplynulá hezká dubnová odpoledne, zamilovaná květnová odpoledne i nádherná červenová odpoledne, které pak zase k večeru zahálí mlha. A nakonec pozdě v noci, po půlnoci, je klid a vše spí.

Józsefváros se vyskytuje ve většině těchto průvodců jako ona vybraná zajímavá čtvrť. Občas se objeví i jiný obvod, uznaný jako reprezentativní příklad. Za pozornost stojí fakt, proč je ta jiná čtvrť vybrána, čím je u ní způsobena ta výlučnost a zároveň pozoruhodnost a čím je ona reprezentativní pro celé město. Jak jsme si ukázali, Józsefváros je zpravidla vybírán proto, že to tam žije, proto, že má městský charakter a přitom v něm žijí různé společenské vrstvy, proto, že se v něm mísí bída periferie a lesk centra. V této souvislosti bych uvedla jednu zajímavou paralelu: Pro Viktora Cholnokého je nejpozoruhodnější čtvrtí Ferencváros. Používá ale podobné argumenty, jakými je jako ono magické místo označován osmý obvod. Podle jeho povídky *A senkik szigete – Ostrov nikoho* - věnované Ferencvárosi má toto místo po centru a Budě nejvíc městský charakter. Což ale uvozuje „kevesen tudjék“¹⁷ - „málokdo ví“, čímž dává najevo, že si uvědomuje, že to není srozumitelná a samozřejmá věc. Naopak se touto povídkou snaží kouzlo Ferencvárose teprve objevit a zpropagovat. Sám se i ptá, co se ale rozumí městským charakterem? Údajně minulost vyjádřená v kamenech, ve zvycích a vůbec ve vzduchu. Andrásy út, okružní třída a Erzsébetváros jsou pro něj bez ducha, protože jim chybí minulost. Jsou to jen studené nové budovy. Zato Ferencváros je opravdové staromódní město. A zejména: není to maloměsto, ale opravdové velkoměsto. Velkoměstský charakter ovšem netvoří drobné domy, ale přítomnost velkoměstské bídy. Ta jej tvoří velkoměstštějším než umělá cihlová renesance okružní třídy. Z uvedené charakteristiky je zřejmé, že je velmi podobná kouzlu Józsefvárose.

17 Cholnoký: *A senkik szigete*, (in: *A hajdani hangos Budapest*, s. 147)

Další styčný bod tvoří přítomnost „činžovních kasáren“ (nelichotivé označení činžáků) a přeplněných bytů. (Jak ale sám zdůrazňuje, podobně to vypadá i v Csikágu¹⁸ naproti nádraží, i na Kerepesi út i ve čtvrti Angyalföld Angyalföldu.) Můžeme tedy říct, že takový typ bydlení je jedním z prvků tvořících onu magickou čtvrt', ale sám o sobě nestačí.

Povídka dál pokračuje příběhem z domu, který je právě uprostřed této „docela osobité“ městské čtvrti, a je popsán jako ostrov nikoho. Dají se v něm pronajmout byty i na den, není třeba žádných kontaktů s lidmi v okolí, jde tu žít zcela anonymně, lidé, kteří tu žijí, mohou být nikým. Ale i mezi lidmi v kategorii nikdo, jsou kasty. Dělí se do tří tříd – ti, kteří nikdy ničím nebyli, ti, kteří byli někým, ale stali se nikým, a ti, kteří jsou nikým, ale docela pravděpodobně se z nich někdo může stát.

3.4 Józsefváros jako součást Budapešti

Kromě čistě Józsefvárosských příběhů a průvodců i quasiprůvodců najdeme tuto čtvrt' zahrnutou i mezi významná místa pešťských románů. Pokud někdo psal opravdové pešťské romány s maximální fascinací místem, byl to rozhodně Gyula Krúdy. Jeho Budapešť je opravdové velkoměsto uprostřed venkovské země, je fascinován jejím nočním životem, zbožňuje všechny příchozí z různých koutů země, kteří se snaží stát literáty, novináři, herci, hudebníky. Všechny jeho postavy jsou někým takovým, vrší barvy dojmů a příběh vlastně ani nehraje roli. Jeho Budapešť je složená ze všech těch okouzlujících míst, kde se špína mísí s leskem. Ctí jak místa výstavní, tak místa periferní, samozřejmě nejoblíbenější jsou pro něj ale místa výskytu jeho úžasných ztracenců. Takový Kazmér Rezeda z *Červeného dostavníku* bydlí v Budíně, ale přestěhuje se nejprve do Józsefvárose, a později zase více do centra. Odpovídá to Krúdyho představám, kde má bydlet spisovatel. V *Pest-budai séták – Procházkách po Pešti a Budíně* - má celou povídku o tom, kde žili staří maďarští spisovatelé. Doporučuje se přestěhovat z Budína do Józsefvárose. Tam se totiž dají najít celé domy, v nichž nežije nikdo jiný než spisovatelé. Povídka se vlastně jmenuje *Régi magyar író ebédje*¹⁹ – *Oběd starého maďarského spisovatele*. Když už tedy bydlí v tomto spisovatelském domě, kam půjde na oběd? Dle Krúdyho je v každém domě přece malá restaurace, jako ve

18 O Csikágu vyšel v roce 2006 román Pála Békesse (*Csikágo*). Vychází ze svého dětství prožitém v okolí Keleti pályaudvar, v místech trochu nebezpečných, trochu gangsterských, navíc s pravidelnou uliční sítí jako v Chicagu. Odehrává se ale hlavně v sedmém obvodu, nikoli v osmém, tj. z druhé strany nádraží.

19 Krúdy: *Pest-budai séták*, s. 99

většinu domů v Józsefvárosi, kde se už také párkrát objevil, představil se jako nový obyvatel, probral politiku a počasí. Jenže nyní už je pozdě, stolky jsou sklizené. Může jít nanejvýš předčítat ze své první dávno vydané knihy, tak aby ho slyšely všechny ženy na dvorku. Některé i slzu uroní. Krúdy sám v osmém obvodu bydlel jednou dobou a místní život mohl poznat dokonale. Pravděpodobně se tam přestěhoval z Budy. Sice byl spisovatel celého města, ale jednotlivé části jsou i v jeho díle poměrně ostře rozdělené, i obyvatelé se liší. Jiní jsou lidé z centra, jiní z Budy, jiní z Andrassy út, jiní z Józsefvárose.

Krúdy v předmluvě nebo stylizovaném úvodu *Červeného dostavníku* píše Józsefu Kissovi, redaktorovi časopisu *A Hét*, pro který má napsat tento román: Děkuje, že může psát, o čem chce a vybírá si Pešť. „Pešťský román! Co se dá napsat o Pešti?“^{20 21}

A sám svými knihami odpovídá, že mnoho. Nás zajímá zejména, co se dá podle Krúdyho napsat o Józsefvárosi. Poměrně striktně rozděluje obvod na vnitřní a vnější. Vnitřní je takový maloměstsky příjemný: "néhány lépésnyire a Kerepesi úttól olyan volt, mintha egik világ kezdődne itt. Az emeletes házakat felváltják a méla földszintes házak, a Kerepesi út szűk, minden talpalatnyi helyen beépített udvarait a tágas, kertes udvarok, ahol kuglipályák, tehén-és lóistállók, kocsiszínek húzódnak, tavaszkor orgona virágzik, ősszel falevelek hulldogálnak. Minden ablakon kézimunkafüggöny van, és ablakban virágos cserép. A házak lakói egyszerű polgárok, akik estéknént a környékbeli kiskocsmákat látogatják - van kiskocsmából bőven, akár a Májlandi Veteránhoz címezve, akár a tulajdonosról elnevezve, míg az asszonyok, leányok estéknént sétáikban elbátorkodnak a Kerepesi útig, a saroknál pillantást vetnek a nagyvilágba, a régi Nemzeti Színházba igyekvő fogatokra, a zengő kávéházakra és a kivilágított boltokra, aztán visszatérnek a Józsefvárosba, mint akik már amúgy is láttak mindent a nagyvilágból."²² - „jakoby pár kroků od Kerepesi út začínal jiný svět. Patrové domy vystřídaly zádumčivé přízemní domky, na každé pídí země vestavěné úzké dvorky zaměnily prostorné dvory se zahradami, kde se rozkládají kuželníky, stáje, maštale a kůlny, na jaře tam kvetou šeríky a na podzim opadávají listy stromů. Na každém okně visí ručně vyšívaná záclona a okna zdobí rozkvetlé květináče. Obyvatelé domů jsou prostí občané, kteří po večerech navštěvují okolní krčmy – a že jich je tu požehnaně, jako třeba krčmu U Majlandského veterána, ženy a dívky se zatím odváží na večerní procházku ke Kerepesi út, na rohu nahlédnou do velkého světa, na spřežení spěchající ke starému Národnímu divadlu, na

20 Krúdy: *Červený dostavník*, s. 27

21 „Mit lehet írni Pestről?“ - „Co se dá napsat o Pešti?“ se stane i názvem jedné eseje o Krúdyho románech. Vyšla v časopise *Budapesti Negyed* 2001.

22 Krúdy: *A szobrok megmozdulnak. Írások az irodalomról*. Budapest 1974, s. 26-36

hlaholíci kavárny i osvětlené obchody, a pak se vrátí zpět do Józsefvárose jako ty, co už stejně všechno viděly z velkého světa.“ Kerepesi út zde funguje jako brána do velkého světa. Velký svět se odehrává přece za humny, jen pár ulic od domu. Zde se čtvrť dělí na místa u hlavní třídy a místa v hloubi města. Oboje zůstává ovšem její neoddělitelnou součástí. Velký svět tvoří i budovy v okolí Národního muzea, v bývalé residenční čtvrti magnátů, jsou "oly ünnepeleyesek, mint egy album útiképei"²³ - „slavnostní jako album fotografií z cest“. Tuto část na jiném místě přirovnává k Moskvě²⁴: "A magyar Moszkvának lehetne e korban nevezni ezt a fertályt, szemközt a rohamosan építkező új Szentpétervár-Budapesttel"²⁵. - „V této době by se tato čtvrť dala nazvat maďarskou Moskvou, oproti tomu horečně budovaná Budapešť by pak byla novým Petrohradem.“

To vnější Józsefváros vypadá (nejen podle Krúdyho) zcela jinak. Kromě špíny a bídy, jsou klíčovými body hřbitov a krčmy: "...már javában esteledett, midőn a hullaszállító kocsi befelé indult az Úllői úton. [...] Nyári este volt. Ingujiban, slafrokban, félig mezítlenül várta a lakosság a gázlámpák gyújtását. A lányok mezítlen lábukra vonták a félcipőt és karonfogva lépkedtek a város felé. A házmesternék lötyögő, hatalmas kebleiket legyezgették zsebkendőikkel, szétterpeszkedtek a kis lócákon, hogy izzadságuknak szaga betöltötte az utcát. Pállott, keserű emberszag áramlott a nyitott ablakokból. [...] Egy kis korcsmából vígan hangzott a harmonika, seres hordóba verték a csapot, hazatérő bérkocsisok tartottak pihenőt a sötétben, míg az udvar zöldkerítéses, folyondáros, piros boros, fehérabroszos zöldjébe fehér ruhás nők és gigerlikalapos fiatalemberek léptek be karonfogva."²⁶ - „...už se dost stmívalo, když pohřební vůz vjel do Úllői út. [...] Byl letní večer. Obyvatelé čekali jen v košilích, v županech, napůl nazí až se rozsvítí plynové lampy. Dívky natáhly na bosé nohy polobotky a zavěšeny do sebe se vydaly směrem do města. Domovnice s plandavými obrovskými prsy se ovívaly kapesníky, posedávaly na lavičkách, a pach jejich potu naplnil ulice. Zatuchlý hořký

23 Krúdy: *Napraforgó*, In: *Nyolc regény*, Budapest 1975, s.192

24 Vychází z dělení měst na typ Moskva a typ Petrohrad. Dvě soupeřící města Ruska, každé s jiným charakterem. Soupeření nebo alespoň distinkce se promítá i do literatury – existují petrohradské texty a existují moskevské texty. Stejně tak jako v Budapešti má zcela odlišný charakter Budín a Pešť. Budín jako město v kopcích, zahradní město, plná vilových domků a křivolakých ulic a zeleně, Pešť naopak zcela rovná, s paprsčitou sítí ulic, širokými bulváry a úzkými uličkami, a výstavními i zaplivanými činžáky. Lidé se dělí na ty, co milují Budín, a na ty, co milují Pešť. Vlastně i zde bychom mohli nalézt „budínské texty“ a „pešťské texty“. Zde se dělení ale týká rámce jedné čtvrti – část je petrohradská, část moskevská.

25 Krúdy: *Hogyan járta a walesi herceg az élet iskoláját Pesten*, In: *A tegnapok ködlovagjai*, Budapest 1961, s.115

26 Krúdy: *Asszonyságok díja*

lidský pach se linul z oken. [...] Z malé krčmy vesele zněla harmonika, narazili sud piva, domů se vracející fiakristi odpočívali v šenku, zatímco do dvora se zeleným, svlačcem porostlým plotem a stoly s bílými ubrusy a červeným vínem, vcházeli ruku v ruce ženy v bílých šatech a mladíci ve šviháckých kloboucích.“

4 Ulice Józsefvárose

4.1 Exkurs: Ulice Józsefvárose

Pro Józsefváros je typické zahušťování zabydlenosti směrem do centra a to zrcadlí i skladba ulic. Hlavní ulice vedou ve směru západ-východ, dvě největší dnešní třídy jsou vlastně dávné zemské silnice – Rákóczi út a Úllői út. Další velké ulice vedly k hospodářským dvorům, polím, zahradám a pastvinám – Bródy Sándor utca, Reviczky-Krúdy²⁷-József utca, Baross utca, Práter utca, Népszínház utca.

Z ulic v severojižním směru ze starší zemské silnice vznikl jen Múzeum körút. Naopak dvě nejrušnější třídy, Józsefkörút a Hungária-Könyves Kálmán körút, vznikly uměle jako důsledek záměrného rozdělení města.

Vedlejší ulice se vytvořily podél zahrad nebo mezi poli, Mária utca sleduje linii dřívějšího Rákosova příkopu. Síť ulic na jih od Baross utca vznikla uměle, podle plánu Jánose Hilda z roku 1805. Síť ulic severně od Népszínház utca vznikla podle plánů městských inženýrů z roku 1865. Linie ulic směrem ke Kőbánye je důsledek parcelace na přelomu století.

4.2 Ulice jako metafora

Jak uvidíme, město je takový organismus, že se jeho části dají použít jako metafory lidského života. Charakter jednotlivých částí se připodobní k lidským vlastnostem, nejčastěji ale k celému lidskému životu. Vícekrát vidíme dlouhou ulici, která připomíná cestu lidského života. Důležité body na ní se stávají důležitými životními milníky, instituce a budovy se stávají body na ose života. Rákóczi út končí hřbitovem, před ním je nemocnice. Úllői út je nekonečná únavná cesta, konec i začátek v nedohlednu.

Ulice mají určitý směr, většinou chápaný jako z centra ven, od naděje mládí k postupnému úpadku stáří, od výstavnějších domů k těm pitoresknějším. Občas může být směr ale chápaný i opačně: od nádraží do centra, od ničeho, s čím nový člověk přijíždí do města, aby se tu usadil. Takto jsou chápany nejen důležité ulice, tepny, ale třeba i Řetězový most, který – ačkoli do našeho tématu lokálně nepatří – přesto svou symbolikou výmluvně ilustruje

²⁷ Je příznačné a dojemné, že dnes se ulice ve vnitřním Józsefvárosi jmenují po autorech, kteří o nich tak rádi psali. Najdeme zde Bródy Sándor utca, Krúdy Gyula utca, Revicky utca i Mikszáth Kálmán tér.

symboliku ulic. Ernő Szép napsal novelu *Az élet olyan, mint a Lánchíd* - *Život je jako Řetězový most*. Jméno je převzaté ze staré průpovídky z konce devatenáctého století, tedy tedy aktuální, o vrtkavosti štěstí a nejistotě obsažené v každém životě.

Začíná tím, že hrdinu studenta vyhodí z jeho bytu vedoucího do dvora v Kőfaragó utca 3, přízemí 5, v osmém obvodě. Rozhodne se, že se vydá do Budy za svým kamarádem ze školy, bydlícím také v přízemí. („Mi, vidéki gyerekek, a földszintet preferáltuk.“²⁸ - „My, venkovské děti, jsme dávaly přednost přízemí.“) U Řetězového mostu ale zjistí, že nemá peníze na mýto, měl příliš rád kulečnick. Chodí tedy pešťskými ulicemi a snaží se sehnat dva krejčary. Nakonec se mu podaří proklouznout na most, ale hlídač na druhé straně se probudí a chce po něm ukázat lístek! Vyhrožuje mu, že zavolá policii. Nakonec se nechá obalamutit a obměkčit a pustí. A život je tedy takový – jako Řetězový most... (Nakonec vás pustí, ale dostat se tam, to usilování, ty nervy, a nakonec to nějak dopadne. Nebo spíš každý život je takový most přes rozbouřené vody? Karinthy to rozebírá takto: „Az élet olyan, mint a Lánchíd. Minden lánchíd: élet. Minden élet: híd a tömörülés felé.“²⁹ - „Život je jako Řetězový most. Každý řetězový most: je život. Každý život: je mostem ke spojení.“ Ale klasická průpovídka z konce devatenáctého měla na mušce opravdu hlavně vrtkavost, nejistotu a možnost náhlých obrátů.) Podobné analogie ulice-život, most-život, nejsou v souvislosti s Budapeští výjimečné, Řetězový most jsme si nemohli nechat ujít, podívejme se nyní podrobněji na jednotlivá místa. U Ivána Mándyho není město jen jednou z postav. Používá městský prostor i jako prostředek metaforiky. Jako příklad uvedu mojí oblíbenou metaforu z knihy *Hlídačův dům*. Netýká se přímo osmého obvodu, ale zrcadlí se v ní protější břeh Dunaje, staré budínské uličky a jejich obyvatelé. Pronášená je ovšem v „hlídačově domě“, na pešťské straně, v Józsefvárosi. „Aztán mikor újra megszólalt, olyan halkan, bánatosan kopogott a hangja, mint az őregasszonyok botja a rosszul kővezett, kis budai utcákon.“³⁰ - „A pak když znovu promluvil, hlas se mu klepal tak tiše, zarmouceně, jako stařenčina hůl na špatně dlážděných budínských uličkách.“ Úplně vidíme špatně dlážděné uličky někde v kopci, slyšíme, jak klapě hůl, pomalu, těžce, jak ji drží stařenka ve své třesoucí ruce. Není to jen třesení holi na povrchu, ale třesení se celé stařenky stářím. Dokonalá metafora ubývání sil, přibývání bezmocnosti, obecných lidských procesů, navíc ale vyrůstající z určitého prostředí a konkrétního místa.

28 Szép: *Az élet olyan mint a Lánchíd* (in : *A hajdani hangos Budapest*, s. 24)

29 Karinthy: *Aszlányi: Új evolúció* (in: *Nyugat 1910*, č.22)

30 Mándy Iván: *Csőszház*, str. 8

4.3 Kerepesi út

Jako jsme viděli starou průpovídku o Řetězovém mostě a vrtkavosti života a jako uvidíme verše o lehkosti a tíze a délce Úllői út i života, svoji koncentrovanou lidovou verzi má i Kerepesi út. Vyjdeme z jejího literárního zpracování v jedné z *Povídek z osmého obvodu*. Jedná se pravděpodobně o nějakou starou anekdotu zapojenou do vzpomínkového textu. Nenáviděný Aron Schreiber, „jeden z největších podvodníků osmého obvodu“³¹ a „de facto kat, za jehož nevinnou oběť se dodnes považují“³², vypráví malému příbuznému, pozdějšímu vypravěči celého příběhu, o životě: „'Synku', řekl mi jednou, když si mě posadil na kolena, 'život je jako Rákocziho třída – na začátku je divadlo, uprostřed nemocnice a na konci hřbitov.“³³ Možná trochu laciná metafora, možná jen bonmot, ale výborná demonstrace jednoho obvodu nebo jedné ulice jako metafory světa. Pochází pravděpodobně z jakési lidové tvořivosti, pravděpodobně kolovala mezi lidem, a pak bylo rozhodnuto, že stojí za to zaznamenat ji a zapojit do celého souboru zvěčnění osmého obvodu. Podává jí nenáviděná osoba, tudíž je trochu znevážená a znedůvěryhodněná. Zároveň je ale celá povídka určitou poctou tomu nenáviděnému Aronu Schreiberovi, i negativní emoce je přece jen emoce, silná emoce je možná důležitější než žádná, tudíž nenáviděná osoba může mít pro nás důležitější roli než ta, které se ani nevšimneme a nikdy si na ní nevzpomeneme. Takže i vše co řekl, má určitou váhu a kouzlo. Navíc vypovídá o jeho světě, o jeho způsobu života (užít si, co to jde, v lesklém mládí a pak už se jen rozpadat) i způsobu života celého osmého obvodu (měnicího se od výstavního centra směrem ven z města podle úpadkové křivky).

Ještě si jen ujasníme, o která místa se jedná. Na Astorii, kde se Rákoczi út kříží s Múzeum körútem, a což se dá považovat za začátek, (ale ne úplně narození, to je spíš u mostu), zde je dejme tomu mládí, stávalo Národní divadlo. Uprostřed je Szent Rókus korház, nemocnice. A na konci opravdu Kerepesi temető, hřbitov.

Koncem devatenáctého století píše Jenő Heltai báseň *A Kerepesi út*. Zde je tento výše lapidární obraz ulice jako osy života s body divadlo-veselí-mládí, nemocnice-nemoc-stáří, hřbitov-smrt rozveden více básnický, rozpracován podrobněji s více přívlastky. „Legszebb utad, szép Budapestem : A Kerepesi út.“³⁴ V předposlední sloce se objevuje v podstatě stejná metafora života jako ulice jako výše:

31 Pressburgerovi: *Povídky z osmého obvodu*, str. 82

32 Idem.

33 Idem, str. 83

34 Heltai: *A Kerepesi út*

„Az elején a büszke színház,
A közepén pedig
Sok-ablakos, mogorva kórház
Falát meszelgetik,
Végén sírások tisztogatják
A temető-kaput,
Szakasztott mása életünknek
A Kerepesi út.“³⁵

Je to vlastně naprosto pesimistická vize života – směr je jasný, od lesku k nemoci a bídě a smrti. Je analogický směru ulice od výstavního centra směrem k dělnické čtvrti a hřbitovu.

Kerepesi út je samozřejmě jen starší název dnešní Rákoczi út³⁷, v obou případech se jedná o stejnou ulici. Jen dnes se její část do velké křižovatky před Keleti pályaudvar jmenuje Rákoczi út. Za Keleti zůstal původní název Kerepesi út.

Zatímco Pressburgerovská anekdota byla lidová, jednoduchá a cynická, Heltaiho báseň je relativně dlouhá, jakoby vznosná a a přitom parodicko-ironická. První (a zároveň poslední) sloka začíná veršem:

„Szeretlek, édes Budapestem,
Te pajkos, kis kokott!“^{38 39}

Ostatní sloky se nesou v podobném duchu – i když je to místo vlastně nadměru hnusné, z nějakého důvodu je srdeční záležitostí. Se sladkým okouzlením hledí na šedé domy, ne jen krása může vzrušovat duši, ale i to, co je ošklivé:

„Édes gyönyörrel bámulom meg
A szürke házakat.
Nemcsak a szép ingerli lelkem,

35 Na začátku pyšné divadlo, uprostřed nevládná nemocnice s mnoha okny, zdi jí bílí, na konci hrobníci očišťují hřbitovní bránu, věrná kopie našich životů – Kerepesi út.

36

37 Jméno Rákoczi út získala ulice na začátku dvacátého století, po převozu Rákocziho ostatků z katedrály v Košicích do Budapešti.

38 Heltai: *A Kerepesi út*

39 Miluji tě, má sladká Budapešti, ty malá rozpustilá kokoto.

De az is, ami rút,
Hisz boldogsága, büszkesége,
A Kerepesi út.^{40 41}

Tento citový vztah je poznamenán ironií. Zatímco u Pressburgerů je láska k hnusným místům podávána zcela bez ironie, nostalgicko vzpomínkovým způsobem, Heltaiho „vyznání“ je nesené v tomto duchu. Tato ironie je vyjádřením citové náklonnosti, ale obsahuje i další rovinu. Rovinu shození patetického opěvování, ví, že špína je špína a že milí sousedé nejsou až tak milí sousedé, ale pomlouvačná banda. Ironie mu umožňuje vyjádřit svojí náklonnost a určitou fascinaci místem, tak nezapomenout, o jaké „kráse“ vlastně píše.

Pro Heltaiho je Kerepesi út totiž místem neustálého rozporu. Dobře ví, že sice Váci utca je jasnější, okružní třída bohatší, Andrassy út zářnější, ale srdce mu tluče jen pro Kerepesi út. („Bár fényesebb a Váci utca, A körút gazdagabb, S ragyogó Andrassy útnak...“⁴²) Vedle nových paláců tu najdeme staříčké barabizny. („Új palotának ócska kunyhó“⁴³) Možná důvod, proč je Kerepesi út záležitostí srdce, tkví v těch rozporech. A to za prvé, jak v rozporech vnitřních – vedle paláců barabizny, ohromný rozdíl mezi začátkem a koncem ulice atd. A za druhé v rozporech ve vztahu k jiným místům, které jsou objektivně hezčí, ale subjektivně už to tak být nemusí. Rozpor je brutálně nahozen už právě tím prvním veršem, „Szeretlek, édes Budapestem, Te pajkos, kis kokott.“^{44 45}

Zajímavé také je, že i když dnes zmizela parní železnice, zmizela koňka, zmizely i akáty a jejich ale „e lárma, e lázas fűrgesség“ - zůstávají.

4.4 Úllői út

Úllői út, nejdelší ulice v Budapešti, měřící téměř 15 kilometrů, se vícekrát objevuje u Kosztolányiho. Kromě i přímo titulní slavné básně *Úllői úti fák* třeba i v *Mily messze van éntőlem már az ég*.

40 Heltai: *A Kerepesi út*

41 Se sladkou rozkoší obdivuji její šedé domy, nejen krásné dráždí moji duši, ale i to, co je ohyzdné, jak její štěstí, její hrdost, Kerepesi út.

42 Heltai: *A Kerepesi út*

43 Idem

44 Idem.

45 Miluji tě, má sladká Budapešti, ty malá rozpustilá kokoto.

Úllői úti fák je jednou z jeho nejoblíbenějších básní⁴⁶. Poprvé vyšla v jeho první sbírce *Négy fal között* z roku 1907, v cyklu budapeštských básní. Sbírkou je typicky dobová, odráží atmosféru a směry přelomu devatenáctého a dvacátého století, zejména dominuje secese, nebo z typických motivů zastavený čas. Na *Úllői út* se zastavil čas, stromy jsou stále stejné. Stále voní. Ale kam zmizelo mládí? Cítíme melancholickou lehkost, klid i neklid, lehkost i smutek.

„Ne lássák a bú ciprusát, □
higgyék, örök az ifjuság, □
Úllői-úti fák.“⁴⁷⁴⁸

Atmosféra básně *Mily messze van éntőlem már az ég – Jak daleko je ode mne nebe* - je mnohem těžší a dusnější. Báseň vznikla skoro o dvacet let později, vyšla ve sbírce *A bús férfi panasza* v roce 1924. *Úllői út* už není jen voňavá vzpomínka rozkvetlých stromů. Už to není něco, co zůstává a tím zůstává i vzpomínka, i když mládí je pryč. *Úllői út* je teď nekonečná, děsivě dlouhá. Nedosažitelná a vzdálená stejně jako nebe a hvězdy. Člověk je odsouzen k pozemskému plahočení a k pochybám.

„Mily messze van éntőlem már az ég. □ Mily messze vannak már a csillagok, □
az Úllői-út is mily végtelen.“⁴⁹⁵⁰

Možná je tohle jakýsi pandán k původní lehké voňavé secesní básni. Jenže zatímco tam se ohlížel zpět, za ztraceným, ale přesto krásným a voňavým mládím, tady hledí vpřed a nebe i hvězdy jsou nedosažitelně daleko. Když se zde objeví stromy, už to nejsou „...lombos fejetek szagos, virágos fergeteg, □ ezer fehér virág...“⁵¹ -, košaté koruny, záplavy vůně a květů, tisíce bílých květů“, ale „zúgnak sötéten korházi fák“⁵² - „temně šumí stromy u nemocnic“. Ulice

46 Tak oblíbenou a v obecném povědomí, že i současné mladé a řekněme populárnější kultuře, než je poezie, na ní nalezneme narážky. Jedna známá rocková skupina si zvolila za název spojení *Úllői úti fuck*, což je zvukově takřka stejné jako název Kosztolányiho básně. Obsahově vyvolává zcela jiné konotace. Narážka na slavný Kosztolányiho verš je ovšem jednoznačná.

47 Kosztolányi: *Úllői úti fák*

48 Nehleďte na cypřiš smutku, uvěřte, že věčné je mládí, stromy na *Úllői út*.

49 Kosztolányi: *Mily messze van éntőlem már az ég*

50 *Jak daleko je již ode mne nebe, jak daleko jsou již hvězdy, Úllői út je také tak nekonečná.*

51 Kosztolányi: *Úllői úti fák*

52 Kosztolányi: *Mily messze van éntőlem már az ég*

je nyní odporná a špinavá. Jen slzy, smetí, krev, smetí, žal, smetí. A vzpomínky – taky smetí.

„A hosszú úton könny van és szemét. □ Vér és szemét, csak bánat és szemét. □

Emlékeinknek lombja is szemét.“⁵³⁵⁴

Stejná ulice, jiný subjektivní prožitek. Nyní vnímáme hlavně její nekonečnou nepříjemnou délku. A špínu. Člověk se podívá dopředu – děsivá dálka. Zastaví se. Podívá se zpět – stejná děsivá dálka. Pokud se Kerepesi út čte jako metafora života od narození k smrti (s tím, že je to pořád nějaké horší), tak Úllői út je metaforou bezútěšnosti, pochyb a bezcílnosti života. Svou délkou vyvolává strach. Nakonec se člověk svalí na železné zábradlí a pláče.

Úllői úti fák je svou ambivalencí nakonec ale lepší báseň. Míšení lehkosti a melancholie nad zmizelým mládím je silnější než jen děs a lítost nad neviděním cíle a konce. „Hova repül az ifjúság?“ - „Kam odletělo mládí? - Je smutná otázka, melancholické zastavení, ale aspoň ty voňavé vzpomínky zůstaly, zatímco tíha „emlékeinknek lombja is szemét“- „vzpomínek jen smetí“ se nedá vydržet.

Dlouhá a zalidněná Úllői út může být i místem osudového setkání nebo minutí. V Bródyho *Herecké krvi* se na ní znovu potkají Štěpán, novinář a co se žen týče nepříliš charakterní člověk a Rena, jeho láska nebo spíš jakýsi leitmotiv jeho života. Rena se tam octne, když jde poprvé po nemoci ven, zařizovat věci na svatbu s oddaným mužem, který jí zachránil život poté, co jí ho Štěpán zničil. Oslepená letním sluncem, okouzlená ruchem, radostí a živostí města. Nikdy jí nepřipadala „velká třída tak hezká, jako by spojovala v sobě obraz starého a nového města, začíná chatrčemi a paláci.“⁵⁵ Následují impresionistické popisy kouře mezi v světle modrých vlnách mezi zlatavými obláčky a spěchajících studentů medicíny. Další důležitý dojem je, že ulice má takový mužský pach. Mužský pach znamená pach tabáku, ale také předzvěst, že potká znovu muže svého života. (Takováto velká slova jsou částečně na místě a částečně nejsou. Možná je vztah Štěpána a Reny opravdu fatální a zničující, hlavně ale se svými city zachází docela prospěchářsky, docela vypočítavě a značně bezohledně. Zničující jsou zejména k ostatním, k těm, kteří nemají tolik cynismu jako oni. Jejich důvody k bezohlednosti by se chtěly nechat označit jako vášně, ale opravdové vášně to nejsou. Spíš okouzlení, ale hlavně pozérství a touha po výhodách.) Rena najednou pocítí nutkání se

53 Kosztolányi: *Mily messze van éntőlem már az ég*

54 Na dlouhé cestě jsou slzy a smetí. Krev a smetí, jen smutek a smetí. Listovní našich vzpomínek také jen smetí.

55 Sándor Bródy: *Herecká krev*, (in: *Orel v Pešti*), s. 304

ohlédnout a „ve stohlavém davu“ rozpozná Štěpána vzdáleného dobrých pár set metrů. Po herecky srdceryvném výstupu v zahradě Národního muzea se vrátí zpět na Úllői út, dav je od sebe rozdělí, ale za chvíli se k sobě vrátí. Mluví k sobě dál, „i když je ten lidský proud málem neušlapal, a přesto pro ně jakoby nebyl, mluvili docela nahlas jako v osamělém pokoji“. Úllői út zde není nekonečnou ulicí představující žal lidského života, ale opravdovou velkoměstskou třídou, na které je možná se ztratit v davu. Člověk zůstává součástí města, je obklopen stovkami lidí, ale jeho anonymita a osamělost může být tak mohutná, jak na nějakém opuštěném ostrově. A naopak nabízí i možnost setkání, náhodného setkání ve veřejném prostoru, na očích všem a přitom ztracení v davu. Úllői út zde reprezentuje velkoměsto se vším, co k němu patří.

4.5 Baross utca

Dříve se jmenovala Stáció utca, dodnes je vedle ní menší Kis Stáció utca, kde jméno zůstalo zachováno.

Objevuje se u Móra Jókai v *A Gazdag szegények* v souvislosti s cestujícími z Keleti pályaudvar, „akik onnan aztán a város leghoszabb, legszűkebb és legdöcögösebb Stáció utcáján keresztül jutottak el omnibuszáton a vendégfogadókkal ellátott zónába“⁵⁶ - „kteří se odtud přes nejdlejší, nejužší a nejdrkotavější ulici města – Stáció utca dostanou omnibusem do oblasti plné hotelů.“

4.6 Nagykörút – Velká okružní třída

Velká okružní třída je po uvedených paprscitých dlouhých ulicích jednou z nejdůležitějších ulic. U řeky začíná i končí, je důležitou tepnou, rušným místem, jezdí po ní tramvaje, rostou na ní stromy, dá se nakupovat v desítkách obchodů nebo jen prohlížet výlohy, potkáme mnoho lidí. Protíná několik obvodů v přibližně v půlce a jejich charakter je jednoznačně jiný „před okružní třídou“ a „za okružní třídou“. Před – tedy směrem do centra - je samozřejmě víc velkoměstský, reprezentativnější, ale i čistší a bezpečnější. Za okružní třídou začíná svět méně uspořádaný. (Přesto jsou ale čtvrti koherentní a části před i za, můžeme ještě řadit k širšímu centru.) Důležitá místa vznikají na křižovatkách okružní třídy a hlavních paprscitých ulic (na

⁵⁶ Jókai: *A Gazdag szegények*, s. 5

křižovatce s Rákoczi út Blaha Lujza tér, s Úllői út je také významná křižovatka, na místě křížení s Baross utca vede dál 32-esek tere, s Andrassy út Oktogon – jedno z nejobvyklejších míst setkání). Okružní třída je rozdělena na části podle obvodů, kterými zrovna prochází. Jmenuje se pak vždy podle příslušné části – Ferenckörút, Józsefkörút, Erzsébetkörút, Terézkörút, pouze nakonec u Markétina ostrova není podle očekávání Lipótkörút, nýbrž Szent István Körút.

V povídce *Nagykörút, Budapest 1930 – Velká okružní třída, Budapešť 1930* od Jenő Rejtóa⁵⁷ se znovu ulice stává symbolem světa stejně jako předtím Kerepesi út: „A Nagykörút a világ szimbóluma. Kezdődik a Franzstadtnál, a Boráros téren (éppen mint a világ), kimegy messze a kültelekekre, és lakói a nyomor vitézei, mellékutcai a prostitúció, a bűn, a gyári tengődés, a munkatlanság nagy, szürke dramáját díszítik, illetve dísztelenítik...”⁵⁸ - „Okružní třída je symbolem světa. Začíná ve Franzstadtu⁵⁹, na Boráros tér (právě jako svět), vybíhá daleko do vnějších parcel, a zdobí případně odzdobuje velká šedá dramata nezaměstnanosti, továrního živoření, hříchu, prostituce v bočních ulicích, rytířů hladu, obyvatel...”

Není to anekdotický přístup jako u Kerepesi út, život se nescvrkává na veselí, nemoc a smrt, není to cesta životem od narození ke smrti, ale spíš cesta od bídy k bohatství, okružní třída je pro něj symbolem postupu na společenském žebříčku. Ti, co dojdou jen o obvod dál na Józsefkörútu se smíří s příliš snadným osudem, ale s pevným platem od státu nebo od města nebo v továrně. Ti, co dojdou ještě dál na Erzsébetkörút, zmizí v ulicích jak Wesselényi utca a Dohány utca a stanou se majiteli trafiky, malého obchůdku, obchodními zástupci nebo úředníky. Ale ti, kteří měli to štěstí, že můžou dojet až na Lipótkörút, ti už tam vlastně ani nebydlí, ale celý rok tráví střídavě v Nizze, Egyptě, Davosu a Abbázii⁶⁰. Okružní třída je cestou mezi sociálními třídami, a podle představ cestovatele a dobrodruha Rejtóa je největším životním úspěchem a kvalitou moci neustále cestovat.

4.7 Ulice jako zakleté místo

Někdy je naše ulice místem, ze kterého se nedostaneme, ať děláme cokoliv. Odedávna se v

57 Jenő Rejtó začal vydával i časopis jménem *Nagykörút*, vyšlo však pouze první číslo.

58 Rejtó: *Nagykörút, Budapest, 1930* (in: *A hajdani hangos Budapest*, s.111)

59 Používá německé označení Ferencvárosee, proto ho v překladu nechávám také v němčině.

60 Což je pro Rejtóa typické. Je okouzlen představou neustálé dovolené v exotických dálkách, sám v mládí téměř deset strávil na velké cestě po Evropě a severní Africe, ze které pak čerpal pro své nesmírně populární béčkové knihy. Psal dobrodružné romány, detektivky, kovbojky, cestopisy, humoristickou literaturu.

literatuře i ve filmu objevují úvahy na téma, zda jedna malá vteřina a jedna malá banální událost může změnit celý sled událostí potom. Existuje osud, anebo vše je jen sled náhod, a jeden malý okamžik, jedna náhoda spustí zcela jiný příběh?⁶¹ Anebo existují paralelní životy a příběhy, které se v určitých bodech překrývají a mohou se navzájem ovlivnit? Co by se stalo, kdyby člověk doběhl tramvaj nebo naopak jí nedoběhl a podobně? Opravdu existuje efekt mávnutí motýlích křídel? Otázky, existence osudu nebo jen sledu miniaturních náhod, které mohou změnit následující život naprosto jiným směrem, jsou oblíbeným tématem pro domýšlení. V literatuře je vše možné, mohou se předložit různé konce nebo různé varianty pokračování. V povídce *Példaül ilyen az élet – Například takový je život* Karinthého Frigyes⁶² se mladý muž s plavými vlasy sčesanými na stranu snaží na zastávce tramvaje na Rákoczi út před kavárnou Munkácsy dostat do města. Ráno si přečetl inzerát, že tam a tam hledají šikovného účetního. Vyrazí se své Külsó Stáció utca, přejde náměstí Kálmana Tiszy, zahne do Kenyérmező utca a dojde na Rákoczi út na zastávku tramvaje. Ve stejné době vyšel ale ze Síp utca mladý muž s plavými vlasy vyčesanými nahoru, rozhodne se dojít na Rákoczi út na tramvaj. Na zastávce se oba muži setkají. Tramvaj ale přijede plná, vejde se do ní jen jeden, ten s vyčesanými vlasy. Druhý tedy počká na další, a dojede se ucházet o místo. Řeknou mu, že před pěti minutami přišel takový muž s vyčesanými vlasy, dostal toto místo a už není volné tedy. Muže s vlasy sčesanými na stranu čeká práce v továrně, jednou tam přijde o prsty na noze. Muž s vlasy vyčesanými nahoru pracuje jako účetní, vezmu si dceru ředitele a koupí nové auto. Jednou, když se mu auto rozbije a musí jet tramvají, setká se na stejné

61 Zlomovou minutou a efektem mávnutí motýlích křídel se zabýval ve svých filmech například Krzysztof Kieślowski. Ve filmu *Przypadek (Náhoda)* z roku 1981 dobíhá mladík vlak. Jednou ho doběhne, jednou málem doběhne a jednou ani k vlaku nedojde, protože srazí muže s pivem. Vše odstartuje zcela jiný následující život – v jednom se stane komunistou, v jednom antikomunistou a ve třetím politikou se nezabývajícím lékařem. V tom třetím zdánlivě nejidyličtější příběhu s ním nakonec spadne letadlo. Potkává podobné lidi, okolnosti jsou podobné, drobné příběhy jsou podobné, ale pokaždé jsou součástí naprosto jiného globálního příběhu. Tim Tykwer, obdivovatel Kieślowského natočil *Lola rennt (Lola běží o život)*, kde se objevují také tři různé příběhy vycházející ze stejného bodu v závislosti na drobnostech a vteřinách. Moment vteřiny a neuchopitelnosti náhody je ještě umocněn rychlostí filmu – hlavní hrdinka neustále běží a fatalita každé vteřiny je tím ještě zdůrazněna. Motiv doběhnutí vlaku, tramvaje nebo metra se objevuje i v dalších podobných filmech. V americké romantické komedii *Sliding doors (Srdcová sedma)* změnil život doběhnutí nebo nedoběhnutí metra. Ve filmu *The Butterfly effect (Motýlí efekt)* se příběh neustále vrací zpět a zpět a hlavní hrdina se pokouší udělat něco jinak, aby zamezil děsivým pokračováním. Druhé vzrušující téma – paralelní životy – fascinovaly jak Kieślowského (*Dvojí život Veroniky, Tři barvy: Červená*), tak mnoho romanopisců. Většinou kromě možnosti setkání, jde i o nějakou „chybu“, kterou druhá paralelní osoba již neudělá a proto dojde ke štěstí, nebo alespoň její život není zatížen fatálním traumatem. Možnosti různých konců se často objevují u postmoderní literatury, má je v oblíbě třeba John Fowles (*Francouzova milenka*).

62 Karinthý: *Példaül ilyen az élet* (in: *Találkozás egy fiatal emberrel*)

zastávce znovu s mužem s vlasy sčesanými na stranu. Tramvaj je opět plná, muž s vyčesanými vlasy pustí muže se sčesanými vlasy dovnitř, sám se nechce mačkat a počká na další tramvaj, Muž se sčesanými vlasy je dojat gentlemanstvím tohoto muže.

Tento příběh je sice ve výsledném vyznění více satirou než meditací nad osudem, ale vidíme, že téma osudové vteřiny se objevili i v maďarské literatuře na začátku dvacátého století. I zde je vteřina spojena s nastoupením nebo nenastoupením do dopravního prostředku. Kdybychom chtěli hodně odvážnou interpretaci, dalo by se říci, že jeden muž vyšel z Erszébetvárose a druhý z Józsefvárose, a ten který uspěl, (jak nastoupit do tramvaje, tak se s vším potom) byl z Erzsébetvárose. Samozřejmě, že to není v povídce vědomě obsaženo, ale dalo by se to tak brát. Předurčení neblahým místem.

4.8 Na ulici místo v domě

Někdy je ale ulice místem, kam se nejjednodušeji uchýlit, když nechceme být doma. V domě je vnitřní bezpečný prostor a na ulici venkovní nejistý, poskytující však možnost změny a vzrušení. Ulice jako opak bezpečného a nudného domova se objevuje třeba u Margit Kaffkové v povídce *Forgóék*. Tam se během letního odpoledne prochází uličkami vnějšího města mladý manželský pár. Doma je totiž nuda, stísněnost a pach jídla. Ale za to na ulicích je to jiné. Vidíme je do sebe zavěšené procházet se Tavaszméző utca. Pak krouží dalšími ulicemi kolem Mátyás tér, vždy zavěšení do sebe, vždy stejně spojeni. Letními ulicemi vane pach větraných sklepů, roztékající se asfalt, uši rve jekot dětí, hihňání děveček běžících bosých pro žemle do pekárny a vůbec celá zívající žalostná pešťská společnost tráví své letní dny v ulicích. Povídka pokračuje akcí, příběhem o placení falešnou mincí. To by pár, kdyby zůstal doma, určitě nepotkalo, k tomu bylo třeba vyjít na ulici.

5 Domy Józsefvárose

5.1 Exkurs: Památky a významné stavby Józsefvárose⁶³

Vzhledem k tomu, že počátky existence Józsefvárose sahají do 18. století, najdeme v něm promíšený budovy od baroka po následující styly. Zajímavé je, že kromě primitivních chatrčí, statků, pár tuctu jednopatrových domů a dvou tří stržených budov (Zámek Beleznay kastély, Národní divadlo, Lovarda), zůstalo (navíc v takřka nepozměněném stavu) vše, co bylo postaveno za uplynulých 200 let. V závislosti na době výstavby najdeme širokou škálu budov různých funkcí a různé významnosti. Můžeme na nich vystopovat růst čtvrti i jeho vyvrcholení na konci 19. století:

Na jednu stranu najdeme domy ještě z pozdního baroka – jednoduché, většinou jen jednopatrové obytné domy, (což je ostatně typické pro celou Pešť). Na druhou stranu najdeme i výstavní budovy celorepublikového významu z doby reformní. Velký vliv na stavby v Józsefvárosi měl fakt, že obyvatelé byli hlavně hospodáři, zemědělci, vinaři a řemeslníci. V architektuře tomu odpovídá nezdobnost, hospodářské usedlosti a domy se zahradou.

Výstavba měšťanských domů začala až v 19. století. První domy měšťanského charakteru byly buď církevní (kostel svatého Josefa) nebo patřily přímo městu Pešti (Rochova nemocnice). Neměšťanská výstavba zahrnovala dva volně stojící zámečky: Festetics kastély v Fűvészkert a Beleznay kastély na rohu Puskin utca a Rákoczi út. (Beleznay kastély byl ovšem roku 1885 zbořen.) Dokonce zde najdeme i památku z nejranější doby maďarského baroka. Kaple svatého Rocha a svaté Rozálie byla postavena 1711, jedná se tedy o jednu z nejstarších památek v Pešti. Sice byla za druhé světové války poškozena, ale základní zdi zůstaly a po válce byla konzervována.

Z poloviny 18. století zůstalo jen několik památek. V roce 1740 byla rozšířena kaple Svatého Rocha a Svaté Rozálie. Tyto úpravy bohužel zmizely s druhou světovou válkou a následnou přestavbou kaple. Významnější byla měšťanská Kalvárie na dnešní Kulich Gyula tér. Vytvořil ji pravděpodobně András Mayerhoffer v čtyřicátých letech 17. století. Od roku 1894 je ovšem umístěna v Epreskert, v VI. obvodě. Nejkrásnější barokní branou v celé Pešti byla brána Jó Pásztor – Dobrý pastýř - v Baross utca 86, doplněná sochou svatého Vendelína, v pravé ruce s teletem, v levé s beránkem. Bohužel byla 1908 zničena.

63 Podle *Józsefvárosi lexikonu*.

Z konce 18. století se už dochovalo více památek. Mezi významnější patří Rochova, dnes Semmelweisova nemocnice, vedle kostela svatého Rocha a svaté Rozálie. Vedle původní kaple odjakživa stávaly infekční baráky, ty byly v letech 1791-1799 nahrazeny nemocnicí, která byla do 1870 několikrát rozšiřována. A nejvýznamnější barokní památkou je ovšem kostel svatého Josefa z let 1797-1798. Vnější část byla v letech 1891-1895 značně přestavěna, interiér ale zůstal autentický. Oltáře jsou klasicistní, s výjimkou úžasného bočního oltáře, který pochází ještě z baroku.

Na začátku 19. století s příchodem klasicismu pokračovala výstavba přízemních domů. Většinou se jednalo o domy v linii ulice, s uzavřenou fasádou, širokou bránou a doplněnou stájí nebo dílnou ve tvaru L.

V době reformní došlo k velké stavební činnosti. Byla potřeba mnohem víc veřejných budov, muzeum, divadlo, knihovna, chudobinec, nemocnice, hotely, školy. V hustě zastavěném Belvárosi už pro ně nebylo místo a blízký Józsefváros představoval ideální lokalitu pro jejich umístění. Nebyl příliš zastavěný, hlavní ulice vedoucí do centra umožňovaly rychlé přiblížení a bylo v něm dostatečné množství velkých parcel, které byly v majetku města nebo magnátů. Z těchto důvodů byla už dříve postavena již zmiňovaná nemocnice právě v Józsefvárosi. Většina nových budov vznikla v klasicistním stylu a vzhledem k okolním maloměstským a vesnickým stavením působily jako obří mezi trpaslíky.

Jako první z výše zmíněných veřejných budov vzniklo 1830-1836 Ludoviceum od Mihálye Pollacka. Umístěno bylo do nejhezčí zahrady v Pešti, do Orczy-kert. Do Ludovica chodí pracovat János Hábetler starší z Fejesova románu Hřbitov rzi. Po dokončení dostal Mihály Pollack ještě větší úkol - práci na nejladnější maďarské klasicistní budově - Národním muzeu. Sice neměl k dispozici nejlepší stavební materiál, ale přesto se s úkolem vypořádal se ctí.

Dalším jeho dílem je sirotčinec Josephinum na Úllői út z roku 1843. V roce 1837 vzniklo později zbořené první Národní divadlo na Kerepesi út. Původně se jmenovalo Pesti Magyar Színház. Na Kerepesi út se nacházel i Dologház (Pester-Zwangs-Arbeit-Haus). Hluběji v Józsefvárosi fungovala i dětská nemocnice, napřed v Puskin utca, později v Szentkirályi utca. Vedle Mihálye Pollacka zde působil i druhý velký klasicistní architekt, József Hild. Kupodivu zde ale nevytvořil velká díla, spíše drobnější stavby, jako již 1813 přízemní budovu na Herbstgasse 922, 1837 budovu s restaurací Fehér ló, první jednopatrovou budovu v celém obvodu. První dvoupatrová budova vznikla 1839, stála na Múzeum körútu a dnes už ji nenajdeme.

Výstavní několikapatrové budovy vznikaly v této době na břehu Dunaje, kde byl založen

Lipótváros. Tam působili mistři klasicismu.

V romantickém období vzniklo menší množství budov. Nebyly také spojovány do kompaktních částí ulic, vznikaly soliterně. Můžeme obdivovat jejich krásné fasády. Obzvláště krásný je například Kauser ház v Gyulai utca 5. Architekt Károly Gersler byl původně kameník a tak na fasádě najdeme i tři menší sochy. Dům má poměrně rozlehlý dvůr a v něm i zahradní domek. Další zajímavá fasáda je na domě v Baross utca 40, (podobně zdobené ostění oken má dům v Iskola utca 28 ve Vízivárosi na druhém břehu Dunaje). Geometricky dělenou fasádu má dům na Rákoczi út 5, bývalý Griff Szálló. Romantický je i slovenský evangelický kostel na Rákoczi út a industriální stavba plynárny na Köztársasági tér.

I když Józsefváros získával více městský charakter už od doby reformní, opravdový stavební boom nastal kolem roku 1860. Za následujících 10-15 let byly založeny příjemné profily ulic, tak jak je známe dnes. Jednalo se hlavně o dvou až třípatrové domy s eklektickými fasádami. Podle nařízení musely být domy uvnitř linie tvořené ulicemi Somogyi Béla utca a Mária utca povinně patrové. Proto dodnes tato část města tvoří poměrně kompaktní celek.

Už i v letech před vyrovnáním rostl význam Pešti jako hlavního města a začali se do ní stěhovat magnáti. V oblibě měli hlavně oblast kolem Národního muzea. Bylo to blízko centra, s dobrou dopravou a přitom klidné, zkrátka ideální pro zrod nové magnátské čtvrti. Už na začátku šedesátých let na pozemcích za Národním divadlem na místě přízemních domků vyrostly paláce Festetics, Eszterházy a Károlyi. Vedle muzea v Sándor utca 8 byl postaven 1865 Országház.

Oblasti kolem muzea se staly módními, bylo prestiží stavět právě tam. A tak zde najdeme nepočítaně paláců průmyslníků – Gechwindt palota, Törley palota, paláců vyhlášených lékařů – Bókay palota, Dirner palota. Nad vchodovými branami můžeme najít šlechtické erby.

V rozvržení oblasti kolem Národního muzea měl rozhodující slovo Miklós Ybl. Už v roce 1867 před vypuknutím největší stavební horečky dostal zakázku na paláce v Ötpacsirta utca. Jako první realizoval Festetics palota na Pollack Mihály tér, v letech 1862-64. Následovala Lovarda, bohužel zničená za druhé světové války. V letech 1863-65 postavil palác hraběte Alajose Károlyiho. Připomíná francouzskou renesanci, zvnějšku vypadá jak zámeček, uvnitř je přepychově zařízený. Další palác od Ybla je Pálffy palota z 1867 v Dienes Lajos utca. Po vyrovnání postavil ještě Dégenfeld palota v Puskin utca 14, Bókay háza v Múzeum utca 9 a činžovní dům spořitelny na Kálvin tér, ve kterém žil až do smrti.

Ybl ovšem v přestavbě obvodu vystupoval i jako obchodník. Koupil parcelu ohraničenou ulicemi Dienes – Múzeum – Reviczky a Szentkirályi, kterou rozdělil na několik menších

parcel vhodných pro paláce.

I další budovy v oblasti za muzeum jsou dílem známých architektů. Budovu OMKDK realizovalo vídeňské studio Hellner a Fellner. (Specialisté na divadla, oni také postavili dnes už neexistující Népszínház.) Dnešní Szabó Ervin könyvtár, původně Wenckheim palota je dílem Artúra Meiniga. Má krásnou fasádu s patrným benátským vlivem. Mnoho paláců je pokusem donést do Pešti vídeňské baroko nebo italskou renesanci.

V poslední třetině 19. století vyrostly na Muzeum kőrútu budovy univerzity. Jejich autory jsou János Wagner, Károly Than, Imre Steindl a Samu Petz.

Zajímavé motivy do panorama města tvoří budovy klinik u Úllői út. Mají zahrady, jsou eklektické, rozrůstají se dodnes.

Důležitými stavbami byly i první a druhé Národní divadlo.

Z konce 19. století se dochovaly i dopravní památky – dvě nádraží. Skromné romantické Józsefvárosi pályaudvar a naproti němu obrovské neorenesanční Keleti pályaudvar, první elektrifikované nádraží v Pešti.

Pro obytné domy jsou charakteristické dva jevy: Za prvé, s mizejícím zemědělstvím a narůstajícím průmyslem bylo do dvorů vestavěno mnoho nových křídel ve tvaru U s byty horší kvality. Na mnoho starších domů bylo nastavěno ještě jedno patro. Za druhé, po celé délce hlavních ulic a roztroušeně v ulicích vedlejších vyrostly uzavřené tři až šesti patrové pavlačové domy s dvory, bez nejmenších uměleckých ambicí. Kompaktní městská zástavba vznikla jen na okružní třídě, kde se alespoň střechy podařilo sjednotit do jednoho úhlu. V kontrastu se zahradními domy zůstal pustý Tisztviselőtelep. Německou kolonii představovalo okolí Százados út. Povedný secesní dům je Gutenberg bratří Vágó.

Celý vnitřní Józsefváros se vyznačuje příjemnou atmosférou. Vytváří jí jak rychle vyrostlé budovy v poměrně jednotném stylu, tak i charakteristická a malebná síť ulic a náměstí. Najdeme zde i pár novějších budov jako obchodní akademii od Bély Lajty v Vas utca 9 z roku 1912. Od stejného autora je i dům v Népszínház utca 19.

Vnější Józsefváros charakterizuje různorodost všeho. Najdeme zde přízemní domy vedle pětipatrových, linie ulic často zůstaly nedostavěné. Důvody byly různé – přítomnost dílny, skladu.

Z novějších staveb je nejdůležitější Corvin Áruház.⁶⁴ Pro obchodní dům snad nemohlo být vybráno lepší místo. Stojí přímo na křižovatce Rákoczi út a okružní třídy, na jednom z

64 Jméno odkazuje samozřejmě na kult Matyáše Korvína. Dříve se s ním malovaly historické obrazy, pak jeho kult využívaly obchodní domy.

nejrušnějších míst ve městě. Když toto místo před 1926 vybírali, bralo se ohled i na polohu blízko největších nádraží umožňující příliv nakupujících z venkova. Dnes má Corvin Áruház své nejlepší dny za sebou. Nakupující se valí do míst ještě bližších nádražím (Westend), a mladí možná ani nevědí, jak vypadá jeho skutečná fasáda. Původně totiž měl klasickou fasádu! Ta byla ale pro špatný stav v šedesátých provizorně obalena hliníkovými plechy a tento stav trvá dodnes. Uvažuje se o „svlečení“ domu, ale kdo ví. Možná nejživotnější částí obchodního domu je tak dnes jeho střecha. Na ní, původně místě mimo jiné koloběžkových závodů, je dnes jeden z nejoblíbenějších klubů. Místo žije dál, po svém.

5.2 Dům jako text

„Každý dům určený k obývání představuje podobně jako město text určitého druhu. Obytný dům – mám na mysli činžovní a obecně bytový dům, který je pro město typický – je založen na jednak se opakujících prvcích (analogické půdorysy pater, schodišť, bytů), jednak na různosti příběhů obyvatel, jednotlivé byty i jejich obyvatelé se svými příběhy tvoří kapitoly (narativního) textu domu.“⁶⁵

Jako příklad uveďme alespoň text jednoho konkrétního domu, kde je jedním domem vymezeno vše. A to *Egy kétemeletes ház Pesten – Dvojpatrový dům v Pešti* od Miklóse Jósiky. Dům jasně vymezí místo, postavy i příběh.

I když možná by jen chtěl být takovým textem, neboť v první kapitole se sice dozvíme podrobný rozvrh domu, podrobné rozvržení postav daných místem v domě, i teoretické poznámky o tom, jak každý dům sestavuje vlastní legendu, od druhé kapitoly už se ovšem rozehraje vlastní drama osob a dům je potlačen do pozadí. Rozehraje se příběh jednoho hříchu.

První kapitola je pro nás ale opravdu zajímavá. Pokud Daniela Hodrová rozvíjí teorie o domu jako textu, Miklós Jósika čtení domu tematizoval už v první části svého románu z roku 1847:

„Ha minden háznak történetet, vagy mondanék regényet tudhatná valaki, mely Pesten áll, épül vagy szétrombolták, hogy helyette más és pompásabb emelkedjék : valóban érdekes legenda gyűjteményt lehetne szerkeszteni.“⁶⁶ - „Kdyby někdo znal příběh, nebo řekněme román každého domu v Pešti, který stojí, staví se nebo bourá, aby místo něj postavili jiný a pompéznější, určitě by mohl sestavit zajímavou sbírku legend.“

65 Hodrová: *Citlivé město*, s. 263

66 Jósika: *Egy kétemeletes ház Pesten*, s. 3

Sám se pokusil o legendu jednoho konkrétního domu v Pešti. S jeho konkrétností je to ovšem rozmlžené. Sice ho přesně popíše, ale zároveň zdůrazňuje anonymitu. Ano, je to tam a tam, ale přesně vám to neřeknu, pozorný čtenář si to už sám odvodí. Je to trochu opačný přístup než u Fejese nebo Mándyho, ulice záměrně nefigurují. Jósika sice zdůrazňuje, jak je to místo čtenáři známé, (což Mándy možná předpokládá, ale rozhodně to nezdůrazňuje), neuvádí však názvy ulic. Jen, že je to kdesi v Pešti.

Dům ale popíše podrobně: „Pestnek valamelyik főutcan, szép... 15 évvel ezelőtt épült, kétemeletes ház van...egy gazdag bécsi kereskedő építette...“⁶⁷ - „v jedné z hlavních Pešťských ulic, hezký... postavený před 15ti lety, dvoupatrový.... nechala si ho postavit jeden bohatý vídeňský obchodník“. Vlastně typický dům, jakých je v Pešti plno. Tady se zdůvěrněním a ztotožněním nepočítá přes jméno ulice, díky kterému je pak všechno jasné, ale takovýmto popisem. Znovu se to mohlo odehrát vlastně v jakémkoliv pešťském domě – takovém v jakém milý čtenáři žiješ nebo v takovém, jaký sis vždycky v té vzdálené mýtické Pešti představoval.⁶⁸

I vnitřní struktura domu je dokonale popsána a autor nikdy nezapomene zdůraznit, co to znamená pro strukturu příběhů uvnitř domu: „...oly ház, melynek két emelete van, három világot képvisel.“⁶⁹ - „takový dům, co má dvě patra, představuje tři světy...“. Světy jsou pak přiblíženy, v prvním nejreprezentativnějším patře bydlí bohatá rodina, která má i úžasný nábytek z Vídně. V přízemí naopak čtyři chudé rodiny, ty se přesunou částečně do druhého podkrovního patra, do přízemí se nastěhuje švec a sklář. Patra jsou zvláštní jednotky a byty v nich také. Jak je opět zdůrazněno: „Mindegyikében ezen emeletnek egy vagy több család lakik – és mindezeknek külön, hosszú életregényük van.“⁷⁰ - „Na každém z těchto pater žije jedna nebo více rodin - a každé z nich patří vlastní dlouhý životní román.“

5.3 Dům jako sídlo rodu

„Topos domu se v evropské literatuře začíná výrazně rýsovat počínaje 19. stoletím, bezpochyby v souvislosti se vzestupem a pádem buržoazie, ale zároveň i s určitým stavem lidského bytí a vědomí, které po fázi expanze do světa (té odpovídal topos světa), směřovalo

67 Jósika: *Egy kétemeletes ház Pesten*, s. 3

68 *Egy kétemeletes ház Pesten* vyšel 1847, dům je postaven „tak před 15ti lety“, tedy dejme tomu 1830, jedná se tedy o dům z jedné z prvních vln výstavby nové Pešti.

69 Jósika: *Egy kétemeletes ház Pesten*, str. 3

70 Idem.

opět dovnitř a významu nabývaly topoi zdůrazňující vnitřek, oddělenost od světa, soukromí.“⁷¹

Nás bude nejvíce zajímat dům jako sídlo rodiny. Existuje-li něco jako román vzestupu a soumraku rodu, má zde rodový dům významnou roli. Ze světové literatury uveďme příklady *Buddenbrookových* Thomase Manna a *Ságy rodu Forsythů* od Johna Galsworthyho. Tam se ovšem jedná většinou o skutečné velké sídlo. Přeneseno do městských poměrů nás budou zajímat spíš činžovní domy a byty v nich.

U jedné novely Ivana Mándyho se dům objevuje už přímo v názvu: *Hlídačův dům (A csőszház)*. Je to sice jen novela, nebo řekněme kratší román, ale připomíná rodinnou ságu. Sledujeme příběh jedné (neúplné) rodiny, jejich jednotlivých členů a jim blízkých lidí. Časové rozpětí není příliš dlouhé, vidíme je v řádu let, ne několika generací. Ale důležitost domu jako sídla rodiny je podobná jako u větších ság: Do domu se všichni vrací, do domu si vodí své přátele, příbuzné i nové partnery. Z domu se ale nedá utéct.

V jiném názvu, tentokrát titulní povídky (přesněji dokumentární hry) a tedy i celé sbírky povídek, se Mándy pouští z domu ven. Sbíрка se jmenuje *Procházka kolem domu (Séta a ház körül)*. Sice tedy ven z domu, ale dům je stále ústředním místem, zázemím, ze kterého se můžeme vydat na krátkou procházku. Kolem navíc znamená, že nikam daleko, jen v rámci okolních ulic. Povídky v knize obsahují i vnitřky samozřejmě – třeba povídka *Patra, dveře*, rozdělená na části jako Druhé patro, Schodiště, Auto před domem.

Nejvýznamnější dům jako sídlo rodiny ovšem najdeme v opravdové Józsefvárosské sáze, v knize *Hřbitov rzi* od Endre Fejese. Hrdiny popisuje až naturalisticky, jeho přístup je však do značné míry etnografický: věnuje se příbytkům, místům seznámení, platům, hospodám, kostelům, obědům atd.

Poté, co se zakladatelé rodiny octli v Budapešti, a než získají svůj byt, vystřídali pár stísněných míst a podnájmů (do jednoho pokoje pro služebnou například muž mohl přicházet jen v noci, opravdu jen se vyspat, jindy žena musela strávit dvě noci na zavšivených slavnících ve sklepě Armády spásy, právě tato suchá podrobná popisnost každodennosti a reálií dodává románu nádech, který čtenáře uchvacuje). Otec rodiny, János Hábetler starší, přišel z Brügecese, kde žijí jeho adoptivní rodiče, a o tom, jak se jeho žena Marie Péková dostala do Pešti, nic nevíme. Podstatné je, že svojí rodinu nakonec založili v Nagyfuvaros utca. (V českém překladu se v tomto případě překládá i jméno ulice, tedy ve Velkopovoznické ulici.) Předtím žili v barákové kolonii, která byla 1936 zbourána, ženy plakaly a úzkými

71 Hodrová: *Místa s tajemstvím*, s. 69

ulíčkami se nesly obavy z budoucnosti a vysoké činže. Jak vidíme, u Fejese stejně jako u Mándyho najdeme přesné názvy skutečných ulic i přesné časové údaje, týkající se událostí ve městě. Fikční svět se rozehrává na skutečné mapě.

Nagyfuvaros utca je popsána jako místo, kde „byla hospoda vedle hospody a jedna jako druhá“⁷². A nejen hospody tam jsou stejné, ale i domy. „Většinou třípatrové, a v každém poschodí je společný záchod, jehož vstupní prostor je opatřen vrzavými létacími dveřmi. V třetím poschodí jednoho takového činžáku v bytě s jedním pokojem a kuchyní, obráceném do ulice, bydlela rodina Hábetlerova.“⁷³ Dále se dozvíme, který soused jim pomohl vymalovat, jak pokoj předělili, čím ho zařídili, kde tento nábytek vzali, kde kdo spal a kam postavili láhve s okurkami, které se už nevešly na skříň.

Právě tato popisná stránka prostředí u Fejese neuvěřitelně dobře funguje. Používá nepříliš šťavnatý, dokumentární styl, poměrně úsporný. Z jeho popisu však vidíme prostředí naprosto kompletně, můžeme si velmi přesně představit, jak lidé žili.

Můžeme se samozřejmě ptát, jak fungovaly tyto popisy pro různé čtenáře: jestli přitahovaly spíš čtenáře, kteří v takových prostředích vyrostli, nebo naopak ty, kteří by do nich nikdy nevkročili. Navíc *Hřbitov rzi* byl poměrně překládán, takže i pro lidi zvenku musí mít přiblížení tohoto prostředí své kouzlo. Jinak by překlady nebyly tolik oblíbené.

Na otázku, kdo je vlastně adresátem textu města, odpovídá Daniela Hodrová takto: „Především obyvatelé, v druhé řadě návštěvníci. Ti i oni čtou tento text jinak – nejen, že město jinak užívají, ale i jinak mu rozumějí a prožívají je jiným způsobem.... Obyvatel ve svém příbytku totiž město vnímá a spolutvoří stejně intenzivně jako ten, kdo kráčí ulicemi a nahlíží je z neustále se měnícího pohledu. Také myslím neplatí, že by obyvatel městu rozuměl lépe než cizinec, který je vidí poprvé. Cizinec totiž vidí město distancovaným, často ozvláštňujícím pohledem, v ostřejších konturách.“⁷⁴

(Na tomto místě je třeba už jen upozornit, že síla *Hřbitova rzi* je sice z velké části způsobena prostředím, ale to není jediným faktorem. Etnografické odstavce jsou střídány dialogy, hádkami, klíčovými rozhovory, řevem. Rodinná sága se neustále posouvá. A nesmíme zapomenout, že čtenáři je tento příběh jedné rodiny předkládán jako vyšetřování toho, co vedlo k úvodní vraždě.)

Další rodinnou ságu je 4447⁷⁵ od Anny Jókaiové. Číslo 4447 je číslo domu – sídla rodiny -

72 Fejes: *Hřbitov rzi*, s. 61

73 Fejes: *Hřbitov rzi*, s. 63

74 Hodrová: *Citlivé město*, s. 263

75 Do češtiny byl název přeložen jako *Domov č. 4447*. Číslo 4447 je číslo domu z katastrálního úřadu.

na katastrálním úřadě. Dům se nachází v Tömő utca 36, uprostřed vnějšího Józsefvárose. Místo bylo opět vymezeno s naprostou přesností. Prostředí má být jasné a dané už jen touto adresou.

Sága začíná klasicky koupením domu a končí jeho zbouráním. Nakolik je to ovšem opravdová rodinná sága a na kolik parodií na ni nebo pokusem zničit rodinnou ságu, zůstává otázkou. Kouzlo rodinných románů spočívá v sledování několika generací (což tady dejme tomu vidíme), ale hlavně v sledování vzestupů a pádů, což zde je naplněno přesně jen napůl. Žádných vzestupů se nedočkáme. Sledujeme jen neustálý rozklad a pád. I když možná pád není přesné slovo, jedná se spíš o neustálé plácání se v bahně. Z textu čpí malost, přízemnost a vypočítavost.

Dům je zde vším. Pro paní Nusi představuje její životní cíl a vrchol jejího života. Vlastnictví domu je jediné, na čem jí v životě záleží. Možná je přízemnost generována jí a jejím přístupem k životu, možná je ve všech nějak zakódována. Možná je generována domem? „Přízemní domek v ulici Tömő 36 koupila paní Nusi roku 1944. Od války trčí z omítky šedivé cihly. Dvůr je vydlážděn vydrolenými kočičími hlavami. V prasklinách se usadily pomyje. Uprostřed je zahrádka: pár nenáročných begónií, keřík růží a po obou stranách vchodu zaprášené noční fialy. Někdejší majitel měl květiny rád..... Tři velké pokoje: dva do ulice, jeden do dvora. Vedle betonová prádelna, v případě potřeby se může pronajmout. Ale chybí tu předsíň. Nóbl paní a bez předsíně, uprostřed Józsefvárose! A záchod na dvoře!“⁷⁶ Podnájemníci jsou příbuzní, všichni samozřejmě platí. Za byt i za stravu. V tomto domě nic není zadarmo, ale díky tomu možná i přes veškerou marnost dům jakžtakž drží pohromadě.

Kromě vypočítavosti, bezcitnosti a neustálého pocitu brodění se v bahně, je pro dům číslo 4447 typická i absolutní neschopnost mužských hrdinů. Muži jsou vykresleni jako podvádění ubožáci, trosky, kterým nefungují už ani střeva, nebo nezralí, cyničtí, šance zahazující mladíci. Do rodiny nepatří zdánlivě trochu schopnější muži, jimiž jsou paradoxně slabošský student idealista a blázen. Blázen Jenci se nakonec jeví jako nejschopnější a nejsamostatnější mužská postava v domě. Muži by totiž v domě č. 4447 bez žen nemohli existovat, ony jim poskytují vše, případ pana Szapperera i strýčka Józsiho je takřka analogický, nelze je opustit, je třeba se o ně starat. Po panu Szapperovi navíc uklízet obsah jeho střev. Vše funguje bez

Původní název 4447 je značně anonymnější, zavání mechaničností, sériovostí, odlidštěností. Název překladu staví do opozice k chladnému číslu „4447“ hřejivé slovo „domov“. Snad je cílem ještě větší zdůraznění odlidštěnosti toho, co by mělo být domovem, snad je cílem, aby čtenář měl lepší představu, co ho v knize čeká. Samotné číslo 4447 může totiž evokovat v první řadě nějakou sci-fi.

76 Jókaiová: 4447, str. 5

jakéhokoliv citu, jedná se o obchod, nic než obchod. Občas zafunguje jakýsi mechanismus, který brání je opustit nebo ponechat osudu – není to ale láska, možná záblesk sentimentu nebo pocitu zodpovědnosti, těžko říct.

Oč jsou neschopnější a nemožnější mužští hrdinové, o to překvapivě životaschopnější jsou ženské hrdinky. Svým způsobem je to román ženských hrdinek, rodinná sága o ženách. Ženy jsou zde možná špatné, rozhodně nešťastné, ale jejich schopnost přežít a řídit je silnější než u mužů. I senilní babička má dostatek sobectví a schopnosti žít podle svých rozhodnutí. Nemluvě o paní Nusi. Ženy mají alespoň něco z té bídy ve vlastních rukou, muži zcela vůbec. Je to divný svět.

V domě 4447 vítězí ti nejsobečtější a nejbezohlednější. Vše je prosyceno vzájemnou nenávistí. Existuje možná něco jako rodičovská povinnost, ale rozhodně neexistuje rodičovská láska. Možná existuje partnerská nebo manželská povinnost, ale rozhodně neexistuje partnerská láska.

I mladí je už zklamané a neúspěšné, dcera opustila Akademii výtvarných umění a vdala se za muže, kterého její matka (zcela příznačně pro všechny mužské postavy) označuje za chcípáka, svého syna vlastně nemiluje, odkládá ho k matce do domu a nakonec také opustí, syn po gymnáziu pracuje po fabrikách. *Dům číslo 4447* je zkrátka příkladem rodinné antiságy. Prostředí tu hraje zásadní roli.

5.4 Dům jako místo, kde žijí sousedé

Pro domy osmého obvodu je typická ještě jedna věc: takřka bez výjimky jsou to pavlačové domy.⁷⁷ A pavlač je místem, kde velkou roli hrají sousedé. Na pavlačích si lidé často vidí do talíře, vidí rozvěšené prádlo, mají společný dvorek, dříve měli i společné sociální zařízení. Být sousedem je důležitá společenská role. Sousedé nejsou ani známí, ani příbuzní, ani přátelé, ale prostě sousedé. Se sousedy jsme determinováni stejným prostorem, ale nevybíráme si je. Sousedé často mají podobný sociální status jako my. Jejich věk však může být hodně odlišný. Se sousedy, ať chceme nebo nechceme, máme nějaké vztahy. Ať už přátelské, nebo je nenávidíme, ať už je pomlouváme nebo k nim máme záměrně neutrální (my si myslíme, že nijaký) vztah. Děti si hrají zásadně s dětmi ze sousedství, nejvíc manželství

⁷⁷ Část domů je nyní ovšem panelová, v okolí Szigonyi utca. Zajímavé je, že některé panelové domy jsou vbudované do dvorků a dokonce mají pavlače. Síla tradice a okolí byla zřejmě tak silná, že dala vzniknout něčemu až tak absurdnímu jako panelový dům s dvorkem a pavlačí.

prý vzniká mezi lidmi, kteří vyrostli ve stejné čtvrti, a se sousedy chodíme večer na pivo. V některých prostorech ovšem instituce sousedství funguje lépe, někde méně. Někde se jí podařilo záměrně potlačit (vilové čtvrti nebo dnešní nová satelitní městečka, kde jsou domy obehnány vysokými zdmi, aby byl jakýkoliv kontakt vyloučen), někde bylo sousedství vytlačeno možná i nezáměrně (děsivá anonymita panelových domů, kde se lidé sice slyší přes tenké zdi, ale rozhodně se neznají a slovo soused nemají ve svém slovníku), někde je ovšem být sousedem přímo zakódované do struktury domu. A to je právě případ pavlačových domů. Pavlač a dvorek jsou místem sousedství.

Zajímavé je, že u rodinných ság jsou do rodiny žijící v pavlačových domech v podstatě zahrnuti i sousedé. Sledujeme příběhy generací sousedů jako součást příběhu rodiny. Ve *Hřbitovu rzi* se sousedé dokonce stěhují na stejné místo po zboření baráků. (Většina postav se s Hábtalerovými posouvá na nové bydliště.) Sousedé se mohou stát i oficiální součástí rodiny (děti, co si spolu hrávaly na dvorku se v dospělosti vezmou). V *Hřbitovu rzi* je krásná sousedka milenkou (nebo téměř milenkou) muže, Marie Péková na ni žárlí. Jednou dojde ke scéně, kdy jí cikánka věšticí z dlaně varuje před uhrančivou černovlasou ženou a tak své sousedce Marie Péková v návalu žárlivosti a hysterie rozbije sklo vstupních dveří a vrhá se na ní, sousedka ječí, že se zabije, jsme svědky dokonalého pavlačového výstupu.

Ve *Hřbitovu rzi* známe všechny klíčové sousedy jménem, sledujeme jejich životní příběh nebo je alespoň načrtnuto jejich uvažování a pozice ve společnosti. Důvěrně známe rodinu sedmihradského ševce Küvecse a jeho krásné černovlasé ženy Anny (ano, to je ta, kterou z žárlivosti Marie Péková napadne, a i ona chodí na pohřby, (i když ji tam nechtějí). Známe i nového souseda Sándora Serese, který pronese na uvítanou patetický naivní projev o svém komunismu, a se kterým se Hábtlerovi navštěvují, píší si o svých dovolených a náramně se baví nad jeho stylem.

Pokud existuje žebříček toho, co patří do rodinné ságy pavlačového domu, sousedé rozhodně zauímají místo hodně vysoko.

5.5 Domovník

Důležitým „inventářem“ je i postava domovníka. „...mindenesetén a legélenkébb egyéniség, estve kapuzárás után, a házmester...“⁷⁸ - „každopádně nejbystřejší osobností, večer po zavření

78 Jósika: *Egy kétemeletes ház Pesten*, s.4

vrat, je domovník“. Domovník musí mít o všem a o všech přehled. Pořádek v domě je jeho starostí a úkolem. Mezi jeho úkoly patří zavírat a otvírat vrata – další důležité topoi. Vrata jsou hranice mezi vnitřkem a vnějškem, mohou mít i iniciační charakter. Domovník si svoji důležitost uvědomuje. V Jósikově *Egy kétemeletes ház Pesten – Dvoupatrový dům v Pešti* je podrobně popsán domovník, Němec, který má na dveřích tabulku s výrazným nápisem „HAUSMEISTER“.

Kromě domovníka funguje ale celý systém pronajímání bytů a pokojů, s hierarchií majitelů, v textech ze všech dob se objevují, bytní, nájemníci a podnájemníci. U Antala Szerba v *Budapesti kalauz – Průvodce Budapeští* se nájemníci mění v jedno velké ucho žijící jen sledováním životů svých podnájemníků. Také ale s největší pravděpodobností mají za zavařovačkami zastrčený recept na absolutní řád života.

5.6 Dům jako místo plné každodenních věcí

Nejen dům nebo příbytek jsou možnosti jak prožívat město nebo jednu jeho čtvrť. Podle Daniely Hodrové se „nejniternější spojení obyvatele s městem u toho i onoho odehrává v těle, jímž se rozumí tělo prochnuté duší. Město se zvnitřňuje, ba zniternuje: ulice → dům → byt → pokoj → postel nebo psací stůl → tělo.“⁷⁹ I přes nejbližší předměty se tak můžeme dostat, jak k městu nebo k jeho obyvatelům. Jedním ze zájmů umění je ukazovat věci jinak, oproštěné od běžných funkcí a zbavené běžných kontextů. Což přesně dělá i Iván Mándy. V jeho tvorbě se dá vysledovat celá linie povídek věnujících se každodenním předmětům. Už v názvu jsou často předmětu zasvěceny. Mándy používá spíš impresionistickou metodu, přibližuje se k věcem z různých stran, náhle se objeví odstavec s popisem kapání vody, aby byl vystřídán záběrem ze života rodiny i s dialogy, a pak zas stříhne záběr na nějaký detail. Předměty i ožívají, záchodky spolu bublavě hovoří, vypráví si příběhy sebevrahů a různé jiné drby z domu.

Příklady Mándyho novel ukazují, že se každodenním předmětům věnoval celoživotně, byť ne systematicky, nejedná se tedy o důsledný popis domu apod. Nejčastěji zachycuje širokou škálu věcí, které nás obklopují, tvoří náš svět, a my jim nevěnujeme nejmenší pozornost, protože jsou přece samozřejmé.

79 Hodrová: *Citlivé město*, s. 283

Názvy novel jsou například: *Výtah*⁸⁰, *Žebřík*⁸¹, *Na balkónu*⁸², *Nábytek*⁸³, *Koupelny, záchody*⁸⁴

Předměty se ocitají ve středu pozornosti. Stávají se hlavní postavou, ožívají, vyprávějí, mají své starosti a vzpomínky. „Záchody bublají. Zurčí. Splachují. Stonají. Kašlají. Chrchlají. Lkavý, přerývaný pláč. Procítěný, vroucí vzlyk. Dusí se. Umírají.“⁸⁵ Protínají se u nich desítky mikropříběhů. Předměty mají své vlastní bytí, svou vlastní podstatu, v jistém smyslu i vlastní duši. A přesto zůstávají předměty. Na sobě nesou otisky všech, kteří se jich dotkli, nesou s sebou část jejich příběhu. Na posteli vidíme všechny, kteří se na nich převalovali nemohouce spát, všechny, kteří se smáli do polštáře, všechny dny, kdy postel čekala prázdná. Stolička na pavlači čeká a překáží, někde si už své odsloužila, teď jí spíš jen nadávají, občas na ní něco položí. Až nakonec zmizí úplně. Ale předtím mohla pozorovat, a vše, co odpozorovala o dění na pavlači, nám zprostředkovat. Předměty se ocitají v roli vypravěče, skrze ně pronikáme k příběhům. Nebo nahlíženo z druhé strany: skrze fragmenty příběhů k předmětům?

80 Mándy: *Lift*, in: *Táják az én tájaim*, Budapest 1981, s. 21-39

81 Mándy: *Létra*, in: časopis *Kortárs* 1984, roč.28, č.9, s. 1341-1349

82 Mándy: *Erkélyen*, in: *Atkelés*, Budapest 1983, s. 93-111

83 Mándy: *A bútorok*, Budapest 1980

84 Mándy: *Mosdók, véccék*, in: *Táják, az én tájaim*, Budapest 1981, s.249-311

85 Idem.

6 Různá topoi

6.1 Exkurs: Kina v Józsefvárosi

Budapešť má dodnes jednu z nejhustších sítí uměleckých kin v Evropě. (Údajně dokonce druhou nejhustší hned po Paříži.)

Dnes fungují v Józsefvárosi celkem tři kina. I přes nastupující dobu multikin se těmto třem kinům podařilo uchovat „klasický“ ráz a přitom přežít. Všechny mají více sálů a jsou někde na hranici mezi kinem čistě komerčním a artovým.

Uránia (Uránia Nemzeti Filmszínház) se nachází na Rákóczi út 21, v budovách z roku 1890, která úspěšně mísí benátskou gotiku s italskou renesancí a s arabskými prvky, aby se stala jednou z nejvýraznějších staveb v maurském stylu v Budapešti. V budově působila Maďarská akademie věd, která si zde založila vědecké divadlo, kde se promítaly i „pohyblivé obrázky“. Kino Uránia se tak může chlubit více než stoletou tradicí. Od 1916 se zde promítalo pravidelně. V roce 1930 bylo toto nejhezčí budapešťské kino prodáno německé filmové fabrice UFA a získalo jméno UFA Palota. Po druhé světové válce se z něj stalo kino Szovexport, první poválečný program byly záběry vítězné Rudé armády. V roce 2002 bylo kino rekonstruováno, a k velkému reprezentativnímu sálu pro 425 osob byl přidán ještě malý sál pro 60 osob.

Kino Vörösmarty najdeme na Úllői út 4, u Kálvin tér. Má dva sály, větší pro 120, menší pro 53 osob.

Corvin (Corvin Budapesti Filmfalota) se nachází také na Úllői út, ovšem více z centra, těsně za okružní třídou. Po rekonstrukci je z něj asi nejvíce současné „komerční“ kino, má šest sálů a jeho program je nejvíc mainstreamový. Zajímavé je, že tak velké bylo vždy – jeho budova byla postavena od začátku jako samostatné kino a také tak vždy fungovala. Jeho historie sahá až do roku 1922.

Vlastně můžeme připočítat ještě kino Európa. Nachází se té straně Rákóczi út, která už se počítá k Erzsébetvárosi, ale protože se často objevuje v povídkách Ivána Mándyho, zaslouží si zmínku. Za Mándyho časů se jmenovalo Phönix.

Například v šedesátých letech v Józsefvárosi fungovalo dokonce 9 kin! Není divu, že tak fascinovala Ivána Mándyho a stala se skoro až jednou z postav jeho povídek. Kromě tří (čtyř) výše uvedených, dodnes fungujících, se jednalo ještě o:

Alfa. Ta byla jedním z největších kin a byla umístěna do zajímavé budovy - do bývalé jízdárny Ludovicea, výchovné instituce pro mladé šlechtice. Kino se do jízdárny nastěhovalo v roce 1945.

Csokonai (stejně jako Vörösmarty) hrálo celý den.

Kino Otthon muselo být zavřeno kvůli naprostému rozpadu bauxito-betonové budovy, ve které sídlilo.

Další kina byla: Nap, József Attila, Bányász, Bodograf, Roxy.

Bodograf z Mándyho povídek byl na Józsefkorútu 36., pak byl nahrazen obchody.

Na Rákoczi út se nacházelo kromě Phónixe i zrušené kino Roxy, na rohu Huszár utca.

Na místě dnešního Corvin Áruházu stávalo kino Apollo, do sálu se vešlo až 500 lidí.

6.2 Kina Józsefvárose

Jak již víme, jedno z velkých témat Ivána Mándyho jsou kina. A nejen kina, ale celý filmový svět. Navíc často zpracované filmovou metodou.

V jeho povídkách vystupují hlavně kina Bodograf, Phónix, Roxy, Tivoli a Centrální. Podle osobní legendy se dokonce během jednoho představení v kině Bodograf rozhodl přestat chodit do školy. To bylo v páté třídě gymnázia. Pak už sledování všech představení, včetně dopoledních, nic nestálo v cestě.

Často je hrdinou chlapec, který sleduje filmy a je okouzlený filmovým světem. Zná důvěrně hvězdy, lepí si je do sešitů, píše si o nich deník. Hvězdy v něm ožívají, ale tak nějak divně. Už to není svět na plátně, čistá iluze filmu. Ale ani to není opravdový život herců, je to už jakási iluze na druhou, virtuální svět hvězd. Chlapec si myslí, že je důvěrně zná, ví, kdo by měl být čím dalším filmovým partnerem, zná jejich závratné sumy získané za natáčení, ale je tím vším nějak příliš pohlcen. Zná důvěrně jejich filmový image, ale to je tak vše. Herci jsou pro něj vším, jsou ohromní, krásní a dokonalí. I jejich starosti jsou obrovské a dokonalé.

Ale zpět ke kinům. Chlapec navštěvuje kina, do kterých „někdy trvá i měsíce než se film dostane z premiérového kina“. Ale jednou, v jedné povídce, jde se podívat právě do tohoto premiérového kina, (nedozvíme se do jakého), na ukázky z připravovaných filmů. Povídka se jmenuje Hala a kromě světa filmových hvězd z perspektivy mladého okouzleného vše hltajícího chlapce se zde objevuje i další Mándyho velké téma – věci samy o sobě. Jako se v mnoha jiných povídkách pokouší přiblížit věcem, zachytit je odtržené z běžných souvislostí a zbavené funkcí, zde se pokouší zachytit podstatu haly kina. „Prošel šedým, polotmavým

dvorem, potom vešel do haly. Sloupy, plakáty – a těžké, tísnivé ticho! Jak v kostele. Ne, vůbec nepřipomíná ta malá útulná kina kolem náměstí Kálmána Tiszy⁸⁶.⁸⁷

Většina filmových povídek se ovšem odehrává právě v těch malých, útulných kinech v okolí Kálmán Tisza tér. Nebo ještě v něčem horším. „Nedá se říct, že by ho viděli v Apollu. Ale anikino, ale baptistická modlitebna.“⁸⁸ Iluze filmového plátna, časopisový svět režisérů a hvězd se mísí se světem reálným i s popisy sálů kin. V povídce Norma a Irving se ve filmovém studiu producent a herečka baví s chlapcem: „Chodí do kina Roxy.“ „Kdo chodí do kina Roxy?...Ách ten chlapec.“ „Nejradši chodí do kina Roxy, ale zajde i do Phónixu, do Centrálu i do Tivoli.“ „Těší mne, že navštěvuje tolik kin.... Teď už mne jen zajímá, kde jsou tato kina? Roxy, Phónix, Central...“⁸⁹ Samozřejmě, že v Budapešti v osmém obvodu, ale co je komu ve velkém světě filmu po tom?

Vlastně víc než o popis kin tu jde o operování s jejich jmény. Vyslovením jména kina vždy všechno zašumí, světla se ztlumí, přesouváme se do sálu, na plátno, přepíná se do jiného světa. Kina u Mándyho fungují jako přepínače do jiného světa. Jenom vyslovení jejich jména navozuje tu „atmosféru starých časů“. Nejvíce sama jména navozují něco vzcnosného a exotického. A co teprve jak je Mándy používá. Jsou to pro něj opravdu tlačítka do jiné reality. Do kina chodí lidé pro nějaký únik, povznesení, estetický zážitek, pobavení, uvolnění. Kino člověka svým velkým plátnem mnohem snadněji než televize, (která v té době navíc moc v domácnostech nebyla), přenesse od běžných starostí někam jinam. V povídkách Ivána Mándyho tedy stačí jen jméno kina vyslovit a už jsme v jiné realitě.

Jména kin jsou navíc, jak je u Mándyho zvyku, jmény opravdových kin. Opravdových budapešťských kin. Doboví čtenáři je znali a tak je rovnou dostala tam, kam bylo potřeba. Navíc některá z nich existují dodnes. Pro čtenáře neznalé „této reality“ se naopak podařilo navodit účinek jenom vyslovením jména. Pro ně jsou jména spouštěčem představivosti, vidíme najednou nějaká úžasná, trochu olezlá kina těch starých časů, každý si je buduje podle své zkušenosti a představivosti. V tomto směru funguje práce s názvy kin skvěle.

Do kin se uchyluje chlapec, který postupem času možná nic jiného nedělá, než že se věnuje filmům a filmovým časopisům, ale do kin chodí i jeho otec. (Mimochodem další klíčové téma Ivána Mándyho – postava otce.) Chlapec žije jen s otcem, strůjcem velkých plánů, které vždy

86 Náměstí Kálmána Tiszy je dnešní Náměstí Republiky, Köztársaság tér. Přímo na něm už kino není žádné. Ale rozhodně patří mezi jedna z nejobávanějších míst v Budapešti.

87 Mándy: *Hala*

88 Mándy: *Vikingský šašek*

89 Mándy: *Norma a Irving*

skončí krachem. Žijí po různých hotelových pokojích, otec zkouší znovu a znovu různé věci a ty znovu a znovu končí neúspěchem. Do kina ale chodí spolu.

Kromě sbírky povídek *Régi idők mozija (Kino starých časů)* z roku 1967 je přímo kinům zasvěcen i pozdější román *Zsambóky mozija (Zsambókyho kino)* z roku 1975. Zsambóky je Mándyho alter ego.

6.3 Cukrárny Józsefvárose

Exkurz o cukrárnách uvedu písní Zsuzsy Koncz, kde se v jedné Józsefvárosské cukrárně na rohu odehrává příběh první zklamané lásky. A Kárpáthyék lánya úsporně, ve dvou minutách zpěvu, zachycuje totiž jak atmosféru v padesátých letech, tak přeměnu v čase a navíc typický a přitom jedinečný příběh. „Egy szőke lányt neveltek az ötvenes évek. □ A Kárpáthyék lánya félig volt csak árva, □ az apja eltűnt, s a család hiába várta.“ „Jednu mladou dívku vychovala padesátá léta. Dcera od Kárpáthyű byla poloviční sirotek. Její otec zmizel a rodina na něj marně čekala.“

Pak následuje milostný příběh, jaký se možná mohl odehrát kdekoliv a možná jen tady.

Nejzajímavější pro nás je první verš každé sloky, uvozující dívčin příběh. „A Józsefváros mélyen...“ - „Hluboko v Józsefvárosi...“ následovaný obměnami „kde jsou tmavé stíny ... kde se domy choulily k sobě ... kde si domy špitaly“. Následuje střih a zatímco už žena žije s rodinou v Americe, „hluboko v Józsefvárosi domy zbourali, a věžáky dnes stojí světlu v cestě“. Kromě příběhu dívky polosirotky a nezapomenuté první lásky tvoří totiž čtvrtinu každé sloky důraz na vykreslení místa. Místo je to temné, dá se ponořit někam do hloubky a tam se neznalý může pravděpodobně i ztratit, nepostrádá určitou bizarnost a malebnost. Místo a příběh jsou jednoznačně spojeni. I když zklamaná láska je univerzální, tedy je příběh utvářen prostředím, tenhle konkrétní případ univerzální zklamané lásky by bez prostředí neexistoval a nefungoval.

I když se dívce podaří odejít, z příběhu číší, jak je v ní místo a cukrárna zakódováno. Tam chodili na schůzky: „És együtt mentek el a sarki cukrászdába, □ s a fiú befizetett egy stefániára.“ („A spolu šli do cukrárny na rohu. A chlapec zaplatil jednu Stefánii.“) A tam jí také nechal čekat a už nikdy nepřišel. A tam se ona po letech vrátí a zaplatí za 33 Stefánií. („A Kárpáthyék lánya elmegey a cukrászdába, □ És befizet 33 stefániára.“) Možná jednu za každý rok.

Ještě je otázka jestli se vrátila do té stejné cukrárny (a cukrászdába) nebo, jak jindy Zsuzsa

Koncz zpívává, do nějaké cukrárny (egy cukrászdába). Mně osobně lépe zní do té konkrétní cukrárny, do té stejné jako před lety.

Celé je to romantické a melancholické, navíc propojené metamotivem broukání si písničky. V každé sloce si totiž dívka brouká melodii – když čeká s radostí, když čeká a nedočká se, když už žije v Americe – v té melodii je znovu celý příběh. A možná je to tahle melodie, tahle písnička. V ní je obsažen celý její příběh i celá její melancholie.

Zkrátka vcelku povedené propojení motivu broukání si písničky/melodie, milostného příběhu a místa. Vše dohromady se navzájem podporuje.

Podobná cukrárna je i v Krúdyho *Červeném dostavníku*. Herečka Silvie vzpomíná na jednu malou cukrárničku, ve které s chlapcem jménem Medve pili kávu se šlehačkou, v kleci byl kos a Medve jí pak na Kalvária tér recitoval báseň. Bylo jí tehdy patnáct let a na tu báseň si nemůže nyní vzpomenout, hledá jí ve svazcích, co jí nosí Kázmér Rezeda, touží po ní celý život. Říká, že si připadá jako zakletá, ale to zlé kouzlo pomine, až si vzpomene na tu dávno slyšenou báseň a znovu si jí z celého srdce odříká na Kalvária tér. (Na konci kapitoly Medveho potká v oné cukrárně, stal se z něj dirigent, (jak jinak - jsme v Krúdyho světě, musí z něj být umělec), vzpomene si na verše, ale stejně odejde s Kázmérem Rezedou.)

Další cukrárna se objevuje u Endre Fejese v novelce *Hazudós - Lhář*. Tam je ale jen spíš jako jedno z míst, do kterého se lhářovi posluchači přesouvají, když udeří zima a nemohou být ve své skrýši. „Mikor lehullott a hó, és a tér szélén álló parányi óvoda faépilete átváltozott mesebeli kunyhóvá, beköltöztünk a Luther utcai kis cukrászdába. Itt töltöttük el az estéket, a túlórákból és borraivalókból, amit mesterségünk szerint összekuporgattunk.“⁹⁰ - „Když napadl sníh a drobný dřevěný domek školky na kraji náměstí se změnil v pohádkovou chýši, přestěhovali jsme se do cukrárničky v Lutherově ulici. Tady jsme trávil večery, z přesčasů a ze spropitného, které jsme mistrně naškudlili.“

Cukrárna je zde prostě jen jedním z míst, „kde jsme žili“. Je to místo, kam se dá uchýlit na zimu, něco pojídat a vyprávět si. U Fejese mají místa hlavně funkci ukázky „a tak jsme žili“. Samozřejmě, že většina míst je v Józsefvárosi, celá sbírka povídek má podtitul „a další příběhy z tisíckrát požehnaného osmého obvodu“. A tak někde večer vysedávají, někde pracují, někde chodí do kina a mezitím prochází Lhář a vypráví své historky.

90 Fejes: *A hazudós*, s. 15

6.4 Trhy Józsefvárose

I když tržiště a tržnice jsou významnou složkou organismu města a fungují docela zdravě dodnes, objevují se spíš v starších textech.

Z novějších jsou alespoň zmíněny u Fejese, Teleki tér představuje místo, kde se schází mladí a kde Hazudós - Lhář nosí košíky dámám.

6.5 Krčmy Józsefvárose

Na rohu Kerepesi/Rákóczi út a Puskin/Ötpacsirta utca bývala vyhlášená Belezney kert. Kromě jejího vlivu na literární život – docházeli do ní, pravděpodobně i pro nepřekonatelnou kuchyni, i mladší Széchenyi nebo Petőfi. Belezney kert se ale objevuje i v Jókaiho románu *Rab Ráby*.

V Magyar utca „objevují lásku v harému potřební muži, zahraniční obchodní agenti a pešťští módní mládenci“, alespoň podle snového textu Gyuly Krúdyho *Červený dostavník*.

V Červeném dostavníku Gyuly Krúdyho najdeme i pasáž, kde dvě typické Krúdyho velkoměstské pochybné existence – mírně zkrachovalí lidé s romantickými povoláními – hovoří o místech, kde „tráví noc básníci“⁹¹. On je poslední⁹² nihilista a novinář, ona rozvedená panička, nyní básnířka se pseudonymem Dideri-der. Oba přišli odkudsi z venkova do Pešti a snaží se být součástí umělecké společnosti – tedy naprosto typičtí Krúdyho hrdinové. Na otázku paní, kde tráví noci opravdoví básníci, se dozvíme odpověď, že ty, co zná on, tak v Józsefvárosi. Samozřejmě je otázka, kdo je ten „opravdový básník“ a kdo jsou pochybné existence Krúdyho románů, kouzlo je ovšem možná v tom, že se to nikdy nedá říci přesně a jasně, a Krúdy s oblibou všechny rozdíly rád rozmlžuje a stírá. „Az orozslánfejű Benedek Aladár az utolsó lírikus, akit ismerni szerencsém van. Az enyhén őszülő szakállnak hatvanéves korában is sikerei vannak a józsefvárosi hölgyek között.“- „Aladár Benedek se lví

91 Krúdy: *Červený dostavník*, s.141

92 Krúdy při budování obrazů své romantické zkrachovalé Pešti často a rád používá slovo „poslední“. Vedle posledního nihilisty se setkáme s poslední romantickou dámou v Pešti, poslední počestnou dívkou v celičké Pešti, posledním gentlemanem atd. Je to známka zachycení mizejícího světa? Nebo obliba romantické představy jediného a už posledního jedince, zachovávajícího ještě nějaké staré hodnoty?

hlavou je poslední⁹³ lyrik, jehož mám čest znát. Jeho jemně šednoucí vous sklízí i v šedesátce úspěchy mezi dámami Józsefvárose.“ Nebo další umělec, kterého nabízí je člověk, který celý den píše dopisy župním biskupům a židovským velkoobchodníkům. Sedí v přízemním domku v József utca v kuželníku a každý den starý posluha nese alespoň deset dopisů do různých čtvrtí. Než se na Józsefváros snese soumrak, vrací se tajuplně do kuželníku.

Osoby, které Krúdyho romány nabízí, jsou směsí romantické představy uměleckých povolání a každodenní bídy. Nikdy nemluví o tom, jak jsou dobří herci nebo spisovatelé. Samo sebou se rozumí, že mizerní. A přesto nad nimi visí romantický opar výlučnosti nebo snad aureola něčeho na takovou dráhu cosi obdivuhodného, na každodenních mučivých pokusech s nejasným výsledkem, s touto sázkou s mizivou pravděpodobností výhry. Po popisu dalších podobných romanticky podaných osudů v jedné větě, navrhuje ještě muže, který „a Fővárosi Lapokat szerkeszti a Práter utcában, s kék szemével ábrándosan tekinget mindazokra a magas ablakból, akiket mecénásoknak sejt“- „rediguje Metropolitní listy v Práter utca a modrýma očima zasněně shlíží z vysokého okna na všechny, v nichž tuší mecenáše“.

Nakonec své oblíbené hrdiny shrne do: „Régen letűnt idők félig szent, félig őrült, olykor szegény bűnös emberei ök, akik sohasem mernek előjönni a józsefvárosi kis kocsmákból, bár bűneikért megvezeklenek. A nemességnek és gyöngességnek furcsa keverékei. Chatterton, az éhen halt angol poéta, vagy a klinikai ágyon elpusztult Reviczky Gyula az ideáljuk néha...“⁹⁴ - „ Jsou to zpola svatí, zpola šílení lidé dávno zašlých časů, kteří se nikdy neodvažují opustit malé józsefvárosské hospůdky, třebaže své viny odpykali. Jsou zvláštní směsicí ušlechtilosti a slabosti. Jejich občasným ideálem je Chatterton, anglický poeta, který zemřel hlady a Gyula Reviczky, zesnulý na nemocničním lůžku...“

6.6 Bída

Bída je víceméně obsažena ve všech příbězích osmého obvodu, najdeme ale i texty, které se s ní přímo zabývají. Jedním z nich může být povídka *A vak asszony – Slepá paní* od Ernóa Szépeho. Seznámíme se se slepou paní, jak se opírá zeď nemocnice sv. Rocha. Má dokonce povolení, může tam stát od ráno do večera. Když odbije zvon na kostelu svatého Rocha poledne, přijde bosá dívka a odvede paní na oběd do Koszorú utca. Za dvě hodiny je zase

93 Znovu poslední, tentokrát poslední lyrik. Poslední jedinci svého druhu žijící v biotopu velkého města jsou Krúdyho vášní.

94 Krúdy: *Vörös postakocsi*, s. 140

zpět, sledujeme drobnokresebný popis jejího dne se zaostřením na oděv, pohyby, způsob žebrání. Hodně pozornosti věnuje autor zvukům z ulice, svět tak vnímáme více jako slepá žena. Jednoho dne, když pro ni přijde bosá dívka a zvon odbíjí poledne, řekne dívce, že se půjdou projít. A jdou na procházku po okolí, na rohu Kossuth Lajos utca žena pronese, jaké je dnes hezké počasí. Chodí Peští, přejdou i přes most, vystoupí na Gellértův vrch a „dívají se“ na město. Slepé ženě stečou dvě slzy. Vyděsí ji kroky procházejícího muže. A pak už zase stojí před nemocnicí a odříkává svojí prosebnou formulku. Jenže zapomene, že není na svém místě, je stále nad řekou u výhledu. Dostane peníz, největší co kdy vůbec. A vrátí se zase domů.

V povídce *Forgóék – Obraty* od Margit Kaffkové⁹⁵ sledujeme příběh falešné mince, je to lidské drama i skandál. Ale jako na mnoho jiné špíny, i na toto se (nebýt této povídky) brzo zapomnělo, protože velká města už jsou taková. Pohltí cokoliv, dá se v nich ztratit, zapomenout i dojít k zapomnění sebe samého.

6.7 Tramvaje

Tramvaje projíždějí celým městem, jsou jeho cévami. Samozřejmě i Józsefvárosem a bylo tomu tak od té doby, co tramvaje zavedli. Básně spojené s nimi ale zdůrazňují spíš děsivost minut strávených dojížděním tramvají. Také bezútěšnost míst, kam člověka dovezou. A kde bývá jeho domov. Nebo jeho fabrika.

Jedno zestárnutí (třicet šest let strávených v tramvaji) zachycuje *A Vadaskerti úttól a Kálvin térig* báseň od dělnického básníka Benjámina László. Mění se obličej, mění se zdi, napřed škola, pak dílny, úřad, ale cesta je stále stejná a jezdí po ní stále stejné starobylé tramvaje. Vyjel mladý a lačný a tramvaj ho doveze do stáří a do hrobu.⁹⁶ Spočítá i počet ujetých kilometrů, mohlo to být přes dvě stě tisíc, pěkná cesta kolem celého světa. Za těch třicet šest se ztratil beze stopy, kdo se vydá na cestu, ten zmizí, a zůstane jen smutek, smutek za tím, kým nikdy nebude.

Motivicky obdobná, ale méně symbolická je báseň Mihálye Babitse *Haza a telepre*. Je z roku 1914, emoce v ní jsou intenzivnější. Zachycuje světelnou atmosféru, okamžik, kdy se tramvaj zanoří ze světlé okružní třídy do tmavých ulic. Tramvaj se noří do tmy noci, směrem k

⁹⁵ Kaffka Margit: *Forgóék*

⁹⁶ Podobně jako u ulic, objevuje zpodobnění ulice-trasy tramvaje jako cesty životem. Pro městské texty je tento typ metafory příznačný. Každodenní cesta ulicí se stává znovu a znovu prožívanou a hlavně uvědomovanou cestou celým životem.

periferním oblastem. Veze lidi, ale ti sami se začínají bát tmy a samoty. Dojede až k továrně Ganz a pešťské Kalvárii. Tady někde má vystoupit a jít domů – do noci, do staré samoty. Začne se bát, ztratil jak knihu, tak sen, tak múzu, je sám, jak na hřbitově, bojí se.... zpět do tramvaje, zpět na okružní třídu, zpět do světla! Děs se postupně stupňuje a nakonec vygraduje. S tím, jak se tramvaj zanořuje z osvětlené široké okružní třídy do hloubi úzkých tmavých uliček směrem k továrně a Kalvárii, s tím narůstá i existenciální úzkost a tíha a děs. Proměna osmého obvodu ve směru od centra k periférii je zde vyjádřena cestou tramvají a hlavně silnými emocemi. Co jsme výše probírali na rovině domů a úrovně života, zde je vyjádřeno na stupnici existenciálních děsů. Čím víc se blíží domů, tím více touží utéci. Čím více jede od světla, tím více je děšen tmou. Čím více se vzdaluje od okružní třídy, tím je i jeho nitro staženější a dusivější jako okolní úzké ulice.

6.8 Špína Józsefvárose

V Jósikově *Egy kétemeletes ház Pesten – Dvojpatrovém domu v Pešti* se kdosi vysílá k tajemné osobě v tajemném domě, který se nachází ve vnějším Józsefvárosi. „...s el mulaszsa eljönni az alatt a feljegyezett szám alatti házba a József-külvárosban..... miért nem jó az ide? Miért kívánja önt a külvárosba csalni?“⁹⁷ Jít na schůzku ve vnějším Józsefvárosi nevěstí nic dobrého. Jen tato adresa stačí k vyvolání atmosféry strachu a naznačení jakýchsi temných sil. Podle Kosztolányiho není špinavější, nekonečnější a bezútěšnější ulice než Úllői út v *Mily messze van éntőlem már az ég*. Špinavé je tam vše. Slzy, krev, žal, vzpomínky. Smetí se válí po celé její děsivé délce.

„A hosszú úton könny van és szemét.

Emlékeinknek lombja is szemét.“⁹⁸⁹⁹

6.9 Nemocnice

V osmém obvodu je několik důležitých nemocnic i budovy lékařské univerzity. Dokonce

97 Jósika: *Egy kétemeletes ház Pesten*, s. 53

98 Kosztolányi: *Mily messze van éntőlem már az ég*

99 Na dlouhé ulici jsou slzy a smetí, krev a smetí, jen smutek a smetí. Listoví našich vzpomínek taky je smetím.

jedna stanice metra se jmenuje Klinikák.

Z učebnice pro základní školy z roku 1925 pochází tato veršovánka:

„Én vagyok a Józsefváros,
hírem-nevem tudományos,
van Nemzeti Múzeumom,
Nézni sokat meg nem unom.
Klinikám is van, nem egy, de sok,
itt tanulnak az orvosok“¹⁰⁰

Jestli je čistě lidová anebo výchovně osvětová, to nevím. Pravděpodobně je spíš umělá, pro nás je zajímavé, jaký obraz chce vytvořit. Józsefváros je v první řadě čtvrtí vědeckou, nachází se tam Národní muzeum. Většinou bývá zvykem uvádět Národní divadlo nebo kina. Druhé podstatné, co podle veršovánky tvoří čtvrt', je nemocnice. A ne jedna, mnoho, a navíc lékařská univerzita.

Tuto veršovánku uvádím hlavně proto, abychom si uvědomili propastný rozdíl mezi obrazem popsaným v jiných zdrojích a mezi obrazem utvářeným touto učebnicí. Vše je to samozřejmě pravda, vnitřní Józsefváros opravdu tvoří dominanta Národního muzea doplněná univerzitami a nemocnicemi. Ale obraz, který o této čtvrti v povědomí běžně existuje a který se snažili výše zmiňovaní autoři postihnout ve svých literárních dílech, je zcela jiný. Veršovánka tu kontrastuje coby výchovný a kulturní ideál.

O nemocnicích píše i Gyula Juhász. Když se v roce 1914 neúspěšně pokusil zastřelit, dostal se pak do nemocnice svatého Rocha. Dvě jeho básně jsou inspirovány touto nemocnicí.

Podle Antala Szerba a jeho *Budapesti kalauz (Marslakók számára) – Budapešťského průvodce (Pro Martány)* značnou část obyvatel obvodu tvoří posluchači lékařských univerzit. Navíc označeni jako budoucnost Maďarska.

6.10 Nádraží Józsefvárose

Kromě menšího Józsefvárosi pályaudvar se tu nachází i jedno ze tří nejdůležitějších nádraží v

¹⁰⁰ Já jsem Józsefváros, přeslavně vědecký, mám Národní muzeum, tam se dá dlouho dívat a přesto se neznudit. Také mám kliniku, ne jednu, ale mnoho, tam se učí lékaři.

Budapešti – Keleti pályaudvar – Východní nádraží. Nádraží je místo, kam se přijíždí a kde prožívání města začíná. Je to i místo, ze kterého se odjíždí a město se nechává za námi. Budova nádraží je krásná a okolí strašlivé. Není divu, že v okolí se nachází i policejní stanice. Také hřbitov Kerepesi, dvě místa opouštění jsou hned vedle sebe.

Keleti pályaudvar se stalo hlavním tématem stejnojmenné divadelní hry od Gábora Olivera Búse. Ve hře vystupují všechny typické nádražní postavy – bezdomovci, nádražáci, prostitutky, žebráci, zloději a cestující. Scéna využívá všech atributů obecného nádraží i prvky tohoto jedinečného nádraží.

Na Keleti přijíždí i hrdina *Ikrek hava, Napló a gyerekkorról* od Miklóse Radnótiho zachránit otce, který stejně umře, a zjistit, že jeho údajná matka nebyla jeho opravdová matka, dále jak umřela jeho matka a že měl vlastně dvojče. „Álltam a Keleti pályaudvar elött, félig álomban még, a lassú szürkületben villamosok úsztak és sötét fátylak lobogtak a levegőben.“¹⁰¹ Tedy: „Stál jsem před Východním nádražím, ještě napůl ve snu, v pomalém smrákání plavaly tramvaje a tmavé vlajky vlály vzduchem.“ Tehdy mu zemřel otec a ani neví, jak se od nádraží dostal k příbuzným. Příjezd na nádraží zde má funkci přechodu nejen mezi maloměstem a Budapeští, ale (hlavně) mezi starým životem a novým, dětstvím a dospělostí. Novela končí meditací: „Mikor múlik el a gyerekkor? S mikor a ifjúság? S az élet? Észre se venni.“¹⁰² Tedy: „Kdy končí dětství? A kdy mládí? A život? Sotva to postřehneme.“ Ale právě to se pokusil Radnóti zachytit.¹⁰³ Dětství skončilo ve chvíli, kdy přijel na nádraží. Když zde stál, v přechodu do nového města, kde pak zůstal. Umíral mu otec, důsledkem toho později zjistil, že jeho domnělá matka není jeho pravá matka, ale že jeho rodná matka zemřela a s ní i jeho dvojče a že tohle všechno musí od teď navěky nést s sebou. Nebo že to nesl už předtím, ale dětství končí tím, že si to uvědomil. Nádraží je zde bránou, nejen bránou do města, ale i bránou do zasvěcení a bránou přechodu mezi jedním stavem do druhého.

Nádraží u Radnótiho vnímejme jako jasný příkladu topoi vchodu. „V určitých okamžicích se v historii společnosti, právě tak jako v historii individua, z významňuje topoi vchodu jako místa spjatého s průchodem z jednoho stavu do jiného, z jednoho světa do druhého, od známého k neznámému.“¹⁰⁴ Zajímavá je ještě podoba tohoto konkrétního nádraží. Svou monumentální fasádou jasně odkazuje k triumfálním obloukům, nutné projití jeho

101 Radnóti: *Ikrek hava, Napló a gyerekkorról*, 1939, *Ikrek hava, Napló*, Budapest 2003, s. 27

102 Radnóti: *Ikrek hava, Napló a gyerekkorról*, 1939, *Ikrek hava, Napló*, Budapest 2003, s. 34

103 Stejný nezachytitelný moment konce mládí/dětství/jedné životní etapy se pokouší zachytit i Kosztolányi v své slavné básni *Úllői úti fák....* „Hova repül az ifjúság?“ I když možná než KAM, se diví, že se to VŮBEC může stát.

104 Hodrová: *Místa s tajemstvím*, s. 109

vchodem/východem u Keleti opravdu připomíná projití ohromnou branou. Iniciace a přechod z jednoho stavu do druhého jsou zde symbolizovány i samotným tvarem nádraží.

Na místě, kde dnes stojí Keleti pályaudvar, začíná i román Móra Jókaiho *A gazdag szegények – Bohatí chudáci*. Román začíná příjezdem jedné z hrdinek, švadlenky Lidi do Budapešti. Přijíždí odněkud z Horních Uher na malé nádraží na místě dnešního Keleti. Za tmy se bojí vyjít z nádraží do nového velkého města, hotel si nemůže dovolit. Přijela hledat práci, má s sebou housky na šest dní.

Knihla vlastně začíná popisem nádraží – původního i budoucího. „Még akkor nem volt készen a pompás központi palota, mely a Kerepesi út végét, mint egy nagy diadalkapu zárja el mostanság, egy kicsiny, inséges pályaházacska fogadta el a Felső-Magyarországról érkező utasokat...“¹⁰⁵ - „Tehdy ještě nebyl hotový ten ústřední palác na konci Kerepesi út, který ji uzavírá jako velký triumfální oblouk, cestující z Horních Uher přijímalo maličké nuzné nádražičko“. Keleti je i pro Jókaiho triumfálním obloukem, nádhernou bránou do velkoměsta, monumentální tečkou v průhledu do dlouhatánské Rákóczi út.

Na Keleti přijíždějí ale i Vídeňáci u Gyuly Krúdyho v *Červeném dostavníku*. Ti nepřijeli za obživou a hledat své štěstí, ti přijeli se bavit. Na pešťský asfalt vystupují s naprostou jistotou. Nádraží je pro ně bránou k velkolepému flámu. Oni přijíždějí do Pešti jen vyhrávat. „Szemtelen gúnnyal néznek végig a Kerepesi úton.“¹⁰⁶ - „Po Kerepesské třídě se rozhlížejí s drzou uštěpačností.“

I novela *Pešť* od Ernő Szépeho začíná příjezdem na Keleti: „Egy hadnagy, mondjuk Antal, legénye kíséretében a fővárosba érkezett a Keleti pályaudvar érkezési oldalán délelőtt tíz órakor, valami négy órával későbbben, mint a menetrend ígérte.“¹⁰⁷ - „Jeden poručík, říkejme mu Antal, přijel v doprovodu vojína do hlavního města na příjezdovou stranu Východního nádraží v deset hodin dopoledne, tedy o nějaké čtyři hodiny později než sliboval jízdní řád“. Příjezd, pohyb po nádraží a rozloučení s doprovodem je situováno do úvodu. Pak následují anekdotické kapitoly s jednotlivými zastávkami po městě. V poslední kapitole se opět vrátí na nádraží, (kde si zapíše do deníku: „Szeptember 10, Pesti lógás. Úgy fáj a szívem.“¹⁰⁸ - „10.září, toulání po Pešti. Tolik mne bolí srdce.“ Nádraží je i v novele bránou dovnitř a ven z města a tedy zároveň do novely a k jejímu konci.

105 Jókai: *A Gazdag szegények*, s.5

106 Krúdy: *Vörös postakocsi*, s. 43

107 Szép: *Pest*, s. 78

108 Idem.

7 Závěr

Cílem práce bylo prozkoumat, jaký obraz má v literatuře osmý budapeštský obvod. Ukázalo se, že charakter místa je daný jak polohou a rozvrstvením ulic, tak obyvateli a historickými a sociálními změnami. V literatuře se objevuje mnohokrát, ať již jako dějiště příběhů, které jsou natolik spjaté s charakterem místa, že se mohly odehrávat opravdu jen tady, nebo jako jedna z mnoha částí Budapešti stojících za zmínku a konečně nebo jako sídlo věcí, které žijí svým vlastním životem.

Prochází od svého vzniku v devatenáctém století snad všemi etapami maďarské literatury. Nejvýrazněji se objevuje ovšem v literatuře přelomu století – jako ona romantická špinavá čtvrť plná pochybných umělců a krásných zoufalců, samozřejmě z pohledu Gyuly Krúdyho, Sándora Bródyho a dalších. Pak v šedesátých letech u rodinných ság pracujícího lidu jako hybatel hříchu a úpadku, nejreprezentativnějším příkladem budiž *Hřbitov rzi* Endre Fejese. Od stejné doby se objevuje i u Ivana Mándyho jako čtvrť kin a také čtvrť schodišť, dveří, záchodků a dalších předmětů, kterým nikdo nevěnoval soustavně tolik pozornosti jako on.

Hlavní ulice osmého obvodu se vícekrát objevují jako metafory lidského života. Většinou vychází z analogie dlouhá lineární ulice – dlouhý lineární lidský život. Různé budovy a křižovatky a instituce jsou přirovnávány k fázím lidského života. Interpretace ulice pak vychází z naturelu, záměru nebo rozpoložení autora. Ulice se tak stávají křivkou veselosti-pesimismu, nebo vzestupnou přímkou na cestě za lepším postavením společnosti nebo metaforou nekonečného plahočení a konce v nedohlednu. Několikrát metafory přešly dokonce z lidové slovesnosti (existuje-li něco jako velkoměstská lidová slovesnost) do krásné literatury, několikrát jsou původními literárními konstrukty. Tato část je poměrně vzrušující – nyní již není možné tou ulicí nejít či nejet a nevzpomenout si na její možné čtení.

Pozornosti se dostalo i různým topoi opakovaně se objevujícím v textech, zajímavá je třeba funkce nádraží často se objevujícího na začátku a na konci textu jako jakýsi rámeček uvedení a ukončení textu. Navíc Keleti pályaudvar má dokonale symbolický tvar triumfální brány nebo vítězného oblouku, jak ve svých románech zmiňuje už i Mór Jókai.

8 Použitá literatura

- A hajdani hangos Budapest, magyar írók novellái Budapestről, redig. Lajos Bíró, Budapest 2002
- Babits, Mihály : Recitativ, Budapest 1916
- Bender, Thomas, Schorske, Carl : Budapest and New York : studies in metropolitan transformation, 1870-1930, Budapest 1994
- Bogdanović, Bogdan : Mesto a démoni, Bratislava 2002
- Bródy, Sándor : Herecká krev, přel. Anna Rossová, Praha 1989
- Bródy, Sándor : Húsevők, Budapest 1960
- Bródy, Sándor : Orel v Pešti, přel. Anna Rossová, Praha 1989
- Bródy, Sándor : Rembrandt és más elbeszélések, Budapest 1998
- Budapesti Negyed 1-59, Budapest
- Csáth, Géza : A Kálvin téren (in: Délutáni álom, Budapest 1911)
- Fábri, Anna : Mi lehet írni a Pestről, in: Budapesti Negyed, roč.IX. č. 4., 2001
- Fejes, Endre : A hazudós (és más történetek az ezerszer áldott nyolcadik kerületből), Budapest 1973
- Fejes, Endre : A rozsdatemető, Budapest 1962
- Heltai, Jenő : A Kerepesi út, 1894
- Hodrová, Daniela : Citlivé město, (eseje z mytopoetiky), Praha 2006
- Hodrová, Daniela : Místa s tajemstvím, Praha 1994
- Jókai, Anna : 4447, Budapest 1968
- Jókai, Mór : A gazdag szegények, Budapest 1890
- Jókai, Mór : Ráby Ráb, Bratislava, 1879
- Jósika, Miklós : Egy kétemeletes ház Pesten, Pest 1847
- Józsefvárosi lexikon, Budapest 1970
- Karinthy Frigyes : Találkozás egy fiatalemberrel, Budapest 1913
- Kostolányi, Dezső : A bús férfi panasza, Budapest 1924
- Kosztolányi, Dezső : Négy fal között, Budapest 1907
- Krúdy, Gyula : A vörös postakocsi, Budapest 1913
- Krúdy, Gyula : Pest-budai séták, Budapest 1958
- Krúdy, Gyula : Rezeda Kazmér szép élete és más elbeszélések, Budapest 1933
- Norberg-Schulz, Christian : Genius loci, Praha 1994

Polyák, Levente : A hely és reprezentációja. A Nyócker és a nyolcadik kerület

Pressburgerovi, Giorgio a Nicola : Příběhy z osmého obvodu, přel. Šimon Daníček, Praha
2006

Radnóti, Miklós : Ikkrek hava, Budapest 1940

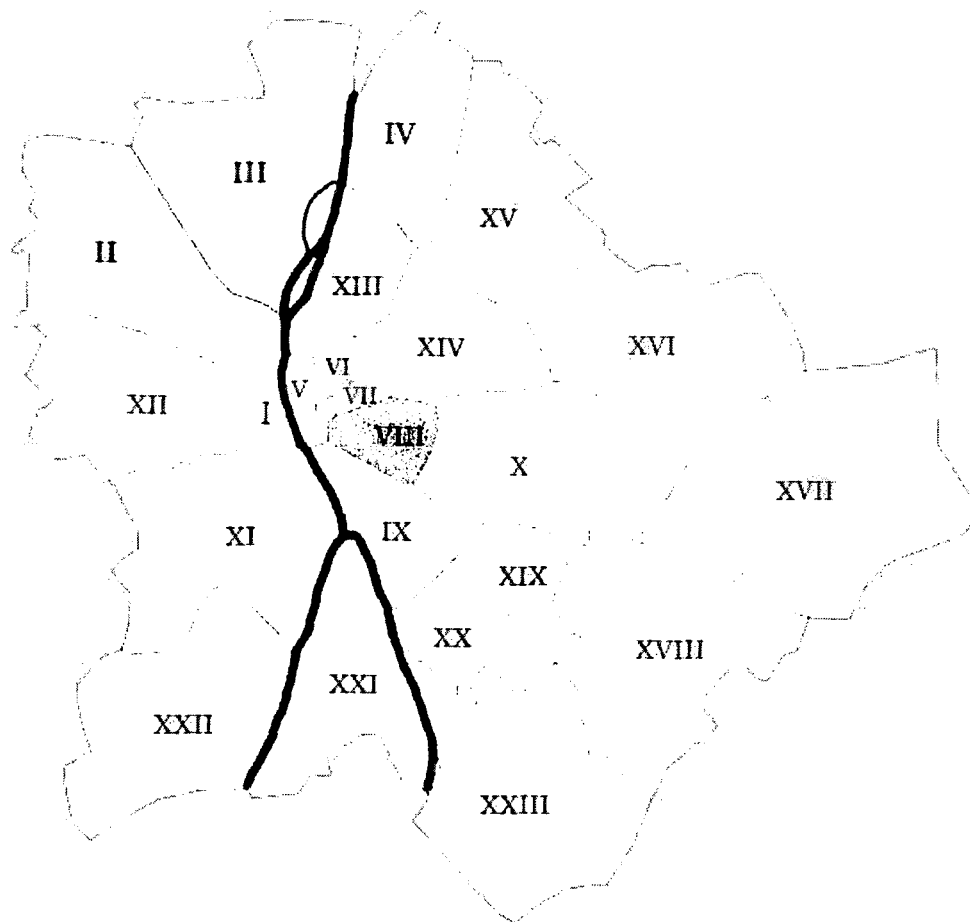
Szép, Ernő : Az élet olyan, mint a Lánchíd

Szerb, Antal : Budapesti kalauz (Marslakók számára), Budapest 1935

Vörös, István : Mikor olvas az ember? Mándy Iván Budapestjét járva (in: Holmi 6/2005, s.
808-814)

Zelk, Zoltán : Józsefvárosi hajnal, Budapest 1933

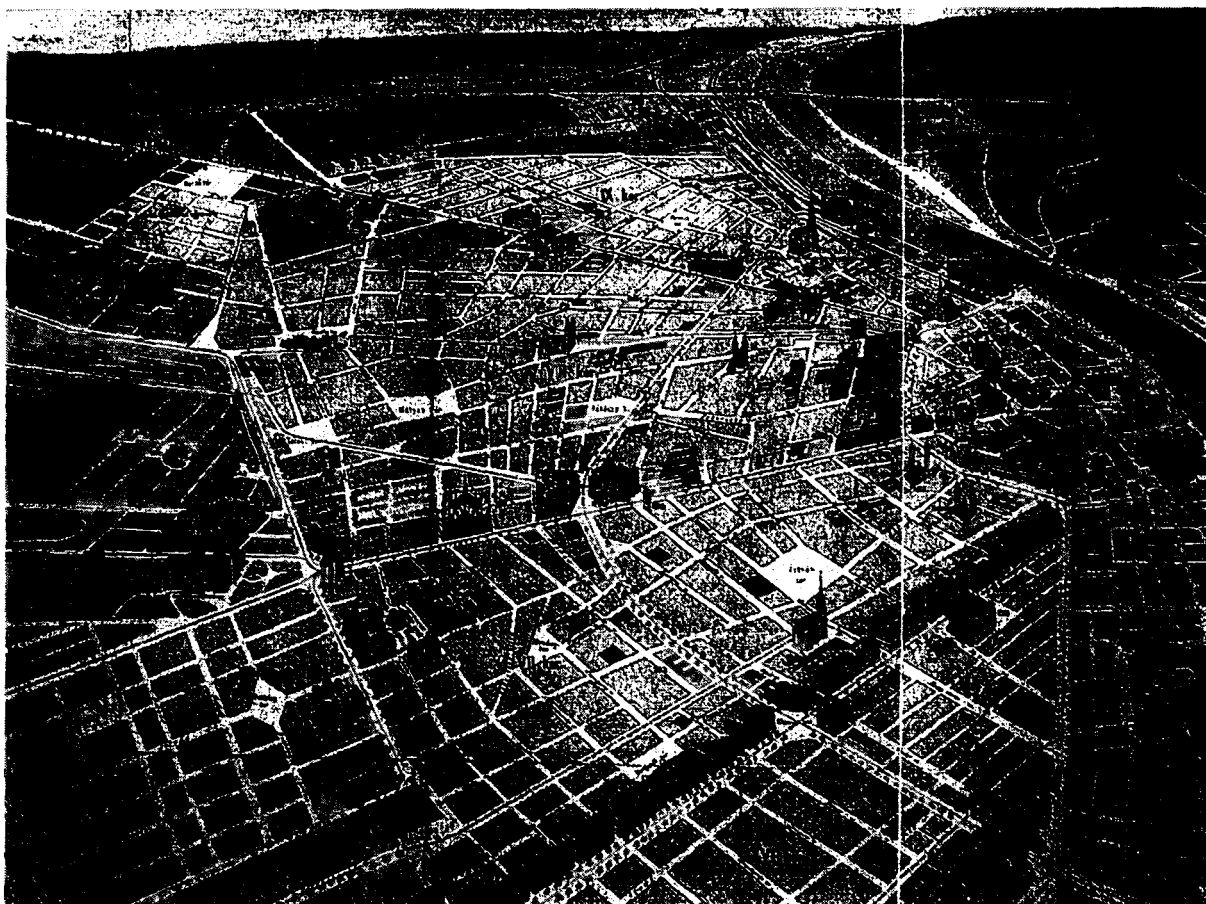
9 Přílohy

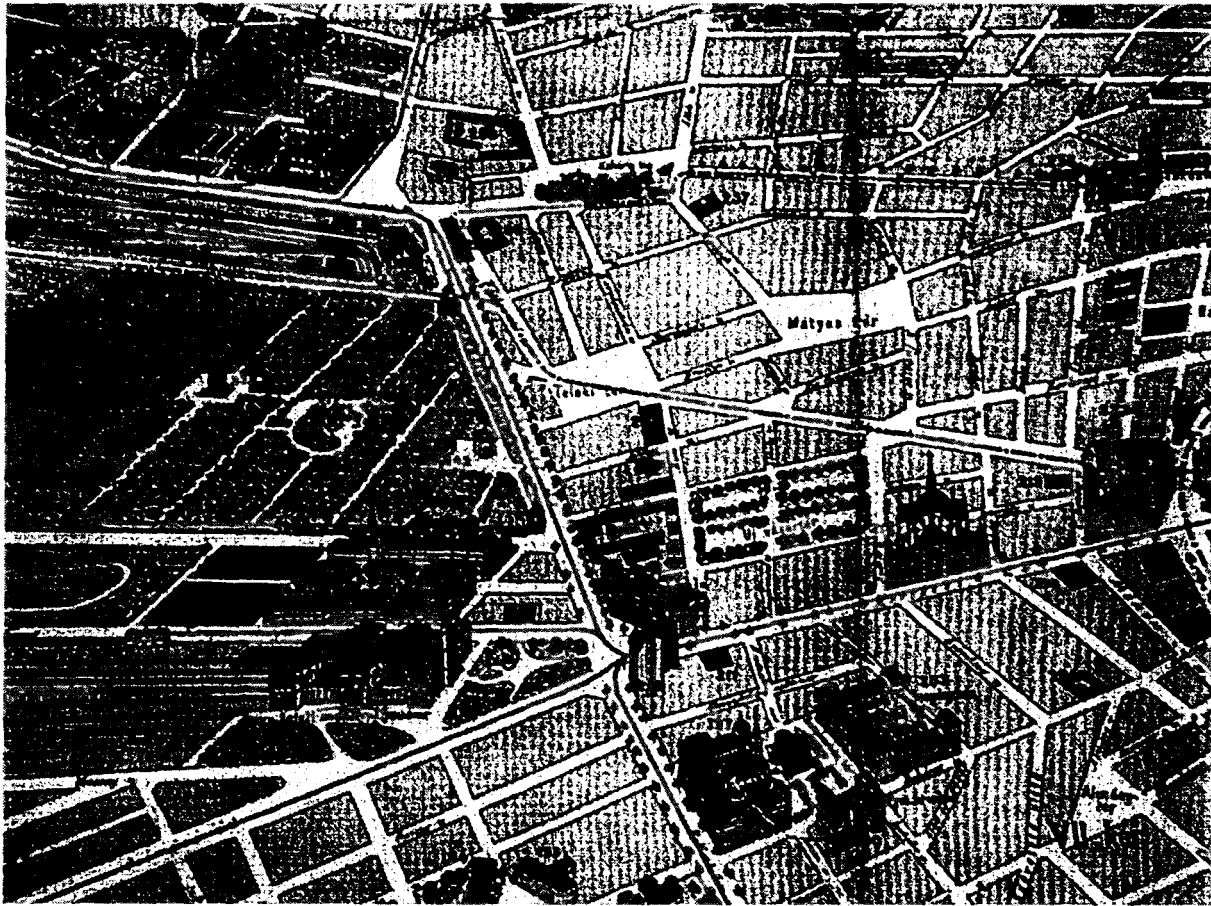
Mapa Budapešti s vyznačeným osmým obvodem.

Ulice osmého obvodu, současná mapa.

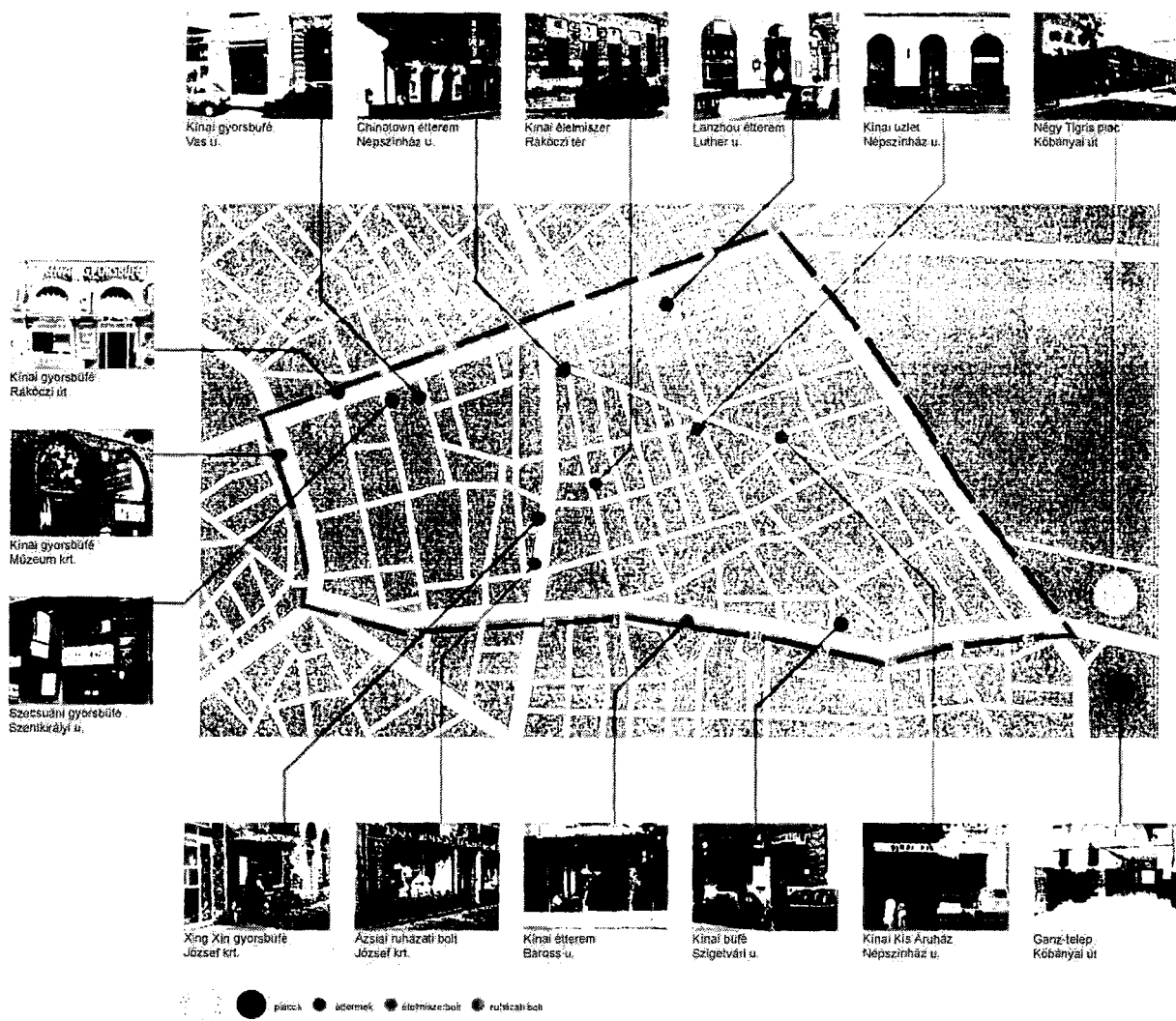
Ulice osmého obvodu a některé významné budovy, mapa z konce devatenáctého století.

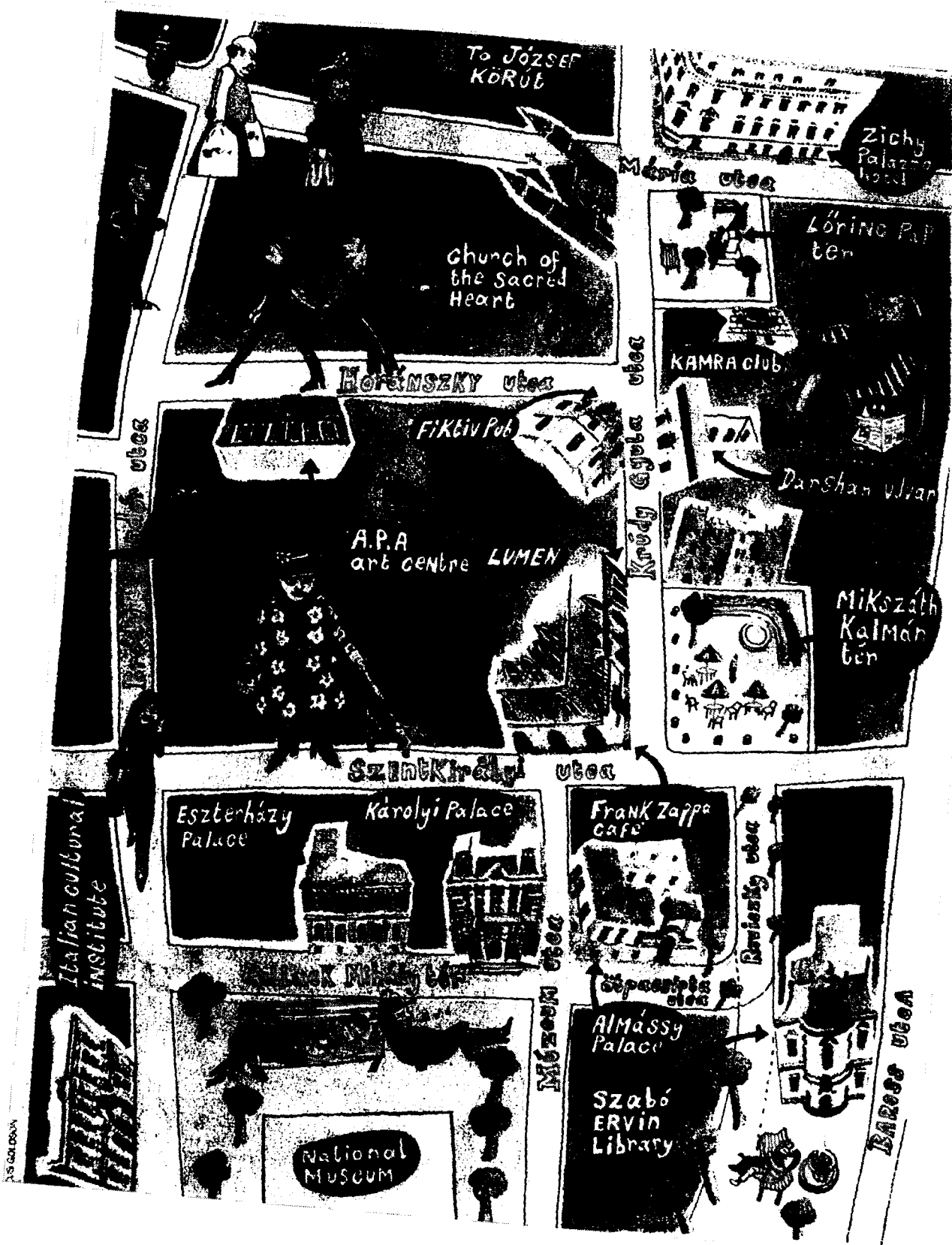
Ulice osmého obvodu, detail.

Mapa Budapešti z přelomu devatenáctého a dvacátého století.

Józsefváros jako čínská čtvrť.

Mapka vnitřního Józsefvárose.